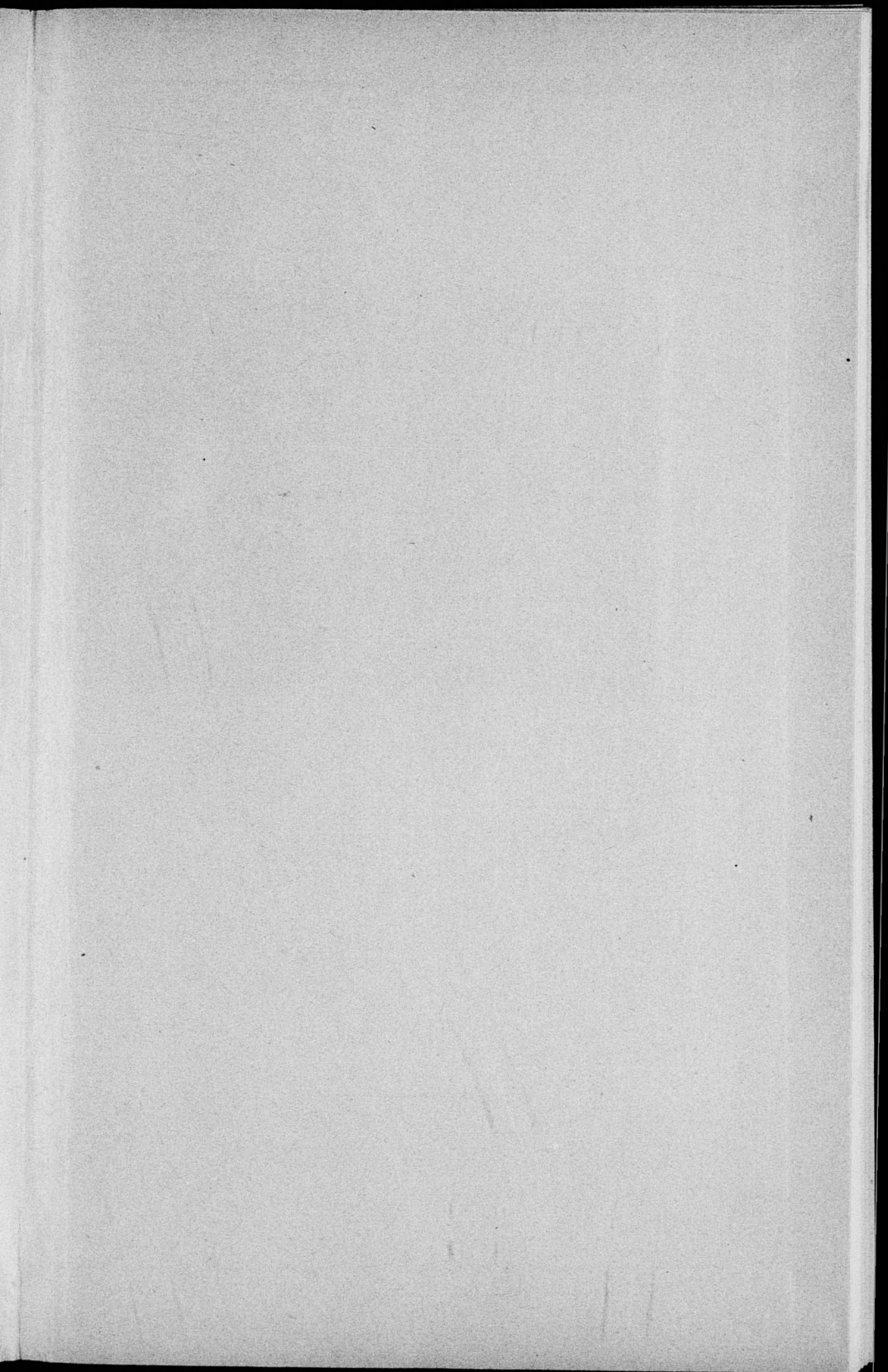

ct.

23 Verdrubben

n° 70.

351

Am het Provinciaal
Wetrechtlik Genootschap
van Kunstenaers en
Wetenschappers

15 $\frac{2}{10}$ 72 J. Dirks

[Faint, illegible handwriting]

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0369 9398

July 1872 No 58

LI oct 351

DE ANGEL-SAKSEN
EN HUNNE
O U D S T E M U N T E N
(SCEATTAS.)

EEN VERHANDELING

VAN

Mr. J. DIRKS,

naar aanleiding van muntvonden in
Friesland en elders.

(Uittreksel, met bijvoegsels, uit zijne verhandeling: Les Anglo-Saxons et leurs petits Deniers, dits Sceattas. Essai historique et numismatique, geplaatst in de Revue de la Numismatique Belge, 1870).

The study of the antiquary are not so dry, so useless as many have led to suppose. Th. WRIGHT, *The Celt, the Roman and the Saxon*. London, 1852; preface, VI.

Ook munten openbaren soms meer als gansche boekwerken, den geest en het leven van voorgelachten. Dr. W. MOLL, *Kerkgeschiedenis van Nederland 1864*. I. bl. XXXIII.

 In de aangehaalde *Revue de la Numismatique Belge*, 1870, zijn al de bronnen medegedeeld waaruit voor deze Verhandeling is geput. Wij verwijzen naar de vele, soms uitgebreide aantekeningen aldaar ten behoeve van hen, die dieper, vooral in het numismatische gedeelte dezer zaak, willen doordringen.

DE ANGEL-SAKSEN EN HUNNE OUDSTE MUNTEN

(Sceattas) (1).

*Eene geschied- en penningkundige proeve, naar aanleiding van
vonden dier munten en van Frankische saigas, in de
Nederlanden en bijzonder in Friesland, gedurende
de laatste jaren, geschied.*

Het woord *proeve* past volkomen als opschrift voor de geschied- en penningkundige opmerkingen, die wij de vrijheid nemen aan het oordeel van hen aan te bieden, die in de geschiedenis der Angel-Saksen belang stellen en in het bijzonder aan dat van hen, die op hunne oudste munten, die kleine *denarii* of *sceattas* de aandacht vestigen. Het is tevens eene *proeve*, om althans iets van de dikke duisternis weg te nemen, die de eerste eeuwen van de verovering van Britannia door Jutten, Saksen, Anglen en Friezen bedekt, eene verovering, zoo belangrijk, dat *Britannia* haar naam verliest en dien van *Engeland*, *Anglia*, *het land der Anglen*, aanneemt.

TURNER, toen hij, tusschen de jaren 1799—1805, zijne *History of the Anglo-Saxons* uitgaf (2), kon zich toen nog terecht beklagen, dat de muntgeschiedenis der Angel-Saksen in digte nevelen gehuld was en toch was zij zoo hoogst

(1) Het woord *Sceatta* wordt verklaard in het tweede gedeelte van onze verhandeling.

(2) Wij hebben gebruikt de fifth Edition. London 1828. T. II. p. 501.

belangrijk voor de vaststelling van de reeksen der koningen of opperhoofden in de acht Angel-Saksische koninkrijken en van zoo zoo vele andere voorvallen.

Dank zij den ijver van vele uitstekende Engelsche en andere numismaten, is die duisternis ten opzichte der latere Angel-Saksische munten, de *pennys* enz. verdwenen, maar zij hangt nog altijd over de oudste dier munten, de kleinere denarii of kleinere *pennys*, *sceattas* genoemd.

Zelfs groote Engelsche numismaten, b. v. RUDING, HAWKINS (1841) hebben ze op de stiefmoederlijkste wijze behandeld. Zij gaven één of twee platen met afbeeldingen er van, dwars door elkander geplaatst en zoo goed als geene ophelderingen. Met de op sommige *sceattas* voorkomende, zeer belangrijke *Runen*, braken zij hun hoofd niet. De ook voor ons vaderland belangrijke vragen, b. v. zijn die overoude muntjes in Engeland of op het vaste land geslagen? werden voorbij gegaan, en nog voor weinig tijds kon HEAD zeggen, dat duisternis ze omhulde, ook na de pogingen door HAIGH en anderen aangewend, om iets helderheid aan te brengen.

De voornaamste oorzaak van dit ter zijde stellen dier muntjes komt uit het gemis, bij verre, het grootste gedeelte, aan omschriften. Het zijn *stomme munten*. Die kleine kwelgeesten vertoonen hunne *livrets* niet, hebben geene paspoorten bij zich, geene opschriften waardoor men zou kunnen weten met wie men te maken heeft.

Voor al wanneer men ze bij een enkel of weinige stukken in handen krijgt, wordt de toekenning en uitlegging zeer moeilijk. Slechts groote vonden, in verband tot elkander beschouwd, kunnen ons ophelderingen geven omtrent hunnen oorsprong, en ons helpen om ze te rangschikken en toe te wijzen.

Juist de drie groote vonden van de genoemde muntjes in Friesland in de laatste jaren bij Ter Wispel, Hallum en Franeker gedaan (waarbij nog een vierde vroeger, waarschijn-

lijk bij Bolsward geschied, moet gevoegd worden) die vier vonden lokten ons uit, ze eens opzettelijk in handen te nemen, te meer, daar zij niet wijd en zijd verspreid werden. Door onderlinge vergelijking, door zooveel mogelijk diep indringen in de duistere zaak, wenschten wij tot eenige niet gewaagde maar op goede gronden steunende gevolgtrekkingen te geraken.

Wij hebben daarbij de spreuk: *qui bene distinguit bene docet*" voor oogen gehouden en dus onzen arbeid zoo verdeeld, dat wij eerst eenen grondslag zullen leggen, om daarop ons huisje te bouwen. Met andere woorden: ten eersten een blik op de geschiedenis van Britannia, iets vóór en in de zeven eerste eeuwen onzer jaartelling, en daarna een beschouwing der genoemde muntjes, volgens de vier hoofdtypen in de Nederlandsche vonden voorkomende. — Ook voor ons is de kennis van hetgeen in die oude tijden bij onze overburen plaats greep, niet onbelangrijk; wij kunnen er bij gevolgtrekking eenigzins uit vermoeden, hoe het hier te lande destijds toeging. Wij zullen zien, dat ook wij Friezen in hetgeen in Britannia geschiedde soms betrokken waren.

I.

Geschiedenis. a). Britannia vóór den tijd der landing van Julius Caesar, 55 jaren vóór onze jaartelling.

De Grieken, Pheniciers en Puniers noemden de Britsche eilanden de *tineilanden*, weshalve BOCHART (1) de naam *Britannia* afleidt van de punische woorden B ā r ā t A n ā k, het *tinland*. Dat *tin* behoefden de genoemde volken om daaruit, vermengd met koper, hunne bronzen wapens, werktuigen enz. te vervaardigen, een der hoofdvoorwerpen van

(1) Volgens J. BOSWORTH, *the elements of Anglo-Saxon Grammar*. London, 1823. Preface, p. IV. (6)

hunnen ruilhandel tegen barnsteen, metalen, pelterijen, enz. met de barbaren aan de Noord- en Oostzeekusten.

De naam *Britannia*, Brittanje, komt ons echter eerder voor reeds eene cymbrische afkomst aan te duiden, menschen die op het vaste land even als de *Bructen*, *Broeksters* in de *broek*, gebroekene (*britsen Fr.*) veengronden langs Eems, Weser of Elve eens woonden, en van wie de natuur der woonplaats op het vaste land nog in het Friesche woord *briet*, *britten*, gebroken turf, kenbaar is. De naam *Britsum* aan de mond der voormalige Middellzee in Friesland, *Brittenburg* en de *Britanni* in België voorkomende, geven ons eenige aanwijzingen wellicht, waar die oude Britten het vaste land verlieten, te weten uit de Middellzee, den Rijnmond bij Leiden en de Schelde. Zij lieten eenigen van hunnen stam achter, gelijk later de *Warners* aan den Rijnmond, waar wij nog *Warmond* vinden. Ruwe volken als zij waren, begrepen zij toch de *veeren*, de overtochtplaatsen in bezit te moeten houden: hetzij om bij mislukking van den overtocht daar weder vasten voet aan wal te kunnen zetten, hetzij om daár de passage voor hunne later komende stamgenooten te verzekeren.

Maar niet alleen Britten namen het tegenover het vaste land liggend uitgestrekte eiland in bezit. Wij vinden ook Belgen in het zuidelijkste, het betrekkelijk rijkste gedeelte; zij hebben een druk verkeer met hunne oude medeburgers aan gene zijde van het kanaal. Een aantal Gallische stammen vindt men ook in Britannia: de *Hedui*, de *Morini*, de *Rhemi*, de *Atrebaten*, de *Parisii*. Deze laatste op de oostkust nog al vlak tegenover Friesland. PTOLEMAEUS noemt ze *Παρισιοί* maar TAYLOR (1) sloeg onlangs voor om te lezen *Φαρισιοί* *Farisii* bij zamentrekking *Frisii*; en waarom?

Met een enkel woord wil ik het u mededeelen.

(1) Rev. ISAAC TAYLOR, *Words and places: or etymological illustrations of history, ethnology and geography*. London and Cambridge. 1863. 2d. Edit. p. 138.

Die volkstam moet gewoond hebben in *Yorkshire*, in de heerlijkheid van *Holderness*, digt bij Hull, tusschen de Humber, de zee en de wouden. Het is zeer opmerkelijk, dat die streek in Engeland de eenige is, waar men plaatsnamen vindt met den uitgang UM en OM. Overal elders in Engeland is die vorm HAM. Nog opmerkelijker is het, dat men juist daar in Holderness de dorpen *Arram*, *Rysom*, *Utrom*, enz. vindt, bij ons als *Arum*, *Reitsum*, *Utrum* bekend. — Waren die *Farisii*, overoude Friesche kolonisten? Vragen staat vrij; die meer van *Holderness* wil weten, zie de twee dikke quartijnen in, die GEORGE POULSON over dat strookje gronds heeft geschreven en zich in de boekerij van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudh. en Taalkunde bevinden (1).

Al die genoemde overzeesche stammen besloegen de kusten van de Humber tot Plymouth. Zij waren beschaafder als de eigenlijke Britten; zij hadden toch vaste woningen en landbouw, terwijl deze, als nu nog de Arabieren, met hunne kudden rondzwierven. Genoeg om aan te toonen en dat was ons doel, met het oog op hetgeen zal volgen, *dat, reeds vóór Julius Caesar overkomst in Britannia, gemeenschap tusschen de tegenover elkander liggende kusten bestond en men van het vaste land derwaarts overstak en daarin kolonien vestigde.*

b). Britannia onder de Romeinen tot het jaar 410 onzer jaartelling.

De geheele eigenlijke geschiedenis der verovering van het eiland, uit het zuiden tot ver in het noorden daarvan, sedert den eersten inval van Julius Caesar, (55 jaren vóór Christus) tot aan de eindelijke verlating, in het jaar 410, onzer jaartelling, laten wij liggen. Met TAYLOR (2) merken wij alleen

(1) *The History and Antiquities of the Seigneurie of Holderness*. 2 Vols. 4o. Hull. 1840—1841.

(2) l.l. p. 136 (4)

op, hoe het meerendeel der legioenen, die Britannia veroverden of in bedwang hielden, uit Germanen was zamengesteld, een element, dat op de Britsche bevolking niet zonder invloed zal geweest zijn. Dat zich ook Friezen, bijzonder Friesche ruiters, ja Friesche cohorten daaronder bevonden, kunnen de opschriften (1), de afbeelding van een grafsteen in de *Vrije Fries* (2), alsmede de diplomata van ontslag uit den dienst of de paspoorten in de *Monumenta Britannica*, Vol. I. door ons gevonden (3) getuigen. Bepaald te *Mancunium* (Manchester) was eene cohorte Friezen gevestigd, die aldaar langen tijd schijnt gebleven te zijn (4).

Op het einde der tweede eeuw treedt uit de Germanen een volk te voorschijn, dat een grooten invloed op het lot van Britannia zal uitoefenen. Het zijn de *Saksen*, toen bewoners van de landstreken aan de mond van de Elve en de nabij gelegene eilanden ten westen. Het zijn zeeroovers van beroep, zoo als men ze nog in den Oost-Indischen Archipel en Chineesche zeeën vindt. — Een eeuw later worden zij zoo lastig voor de kustbewoners van Britannia en Gallia, dat de keizers, *DIOCLETIANUS* (285—305) en *MAXIMIANUS HERCULES* (286—

(1) *Vrije Fries*, III bl. 8—13; 19—20. IX. bl. 327—328. *Collectanea antiqua*, IV. p. 131. In de *Monumenta Hist. Britannica*, I. no. 86. *Arch.* III. 236) wordt het opschrift (Vrije Fries, IX, 328) aldus gelezen :

CHO I
FRISIANO
O. VAL VIT
ALIS.

(2) *Ald.* III, bl. 1.

(3) *Monumenta Historica Britannica*. Vol. I. 1848. *Ex inscriptionibus*. p. CVI-CVII. Aldaar worden fragmenten van koperen platen met inscripties medegeedeeld zijnde paspoorten "*tabulae dimissoriae*."

No. 6. Van een, in 1806 bij Sijdenham, in Kent, gevonden waarop men leest: ET I (prima cohors) FRISIANONVM, alsmede no. 9 van een in 1861 bij Stannington in Yorkshire gevonden, waarop men ookleest: I FRISIA (nomum).

(4) *WRIGHT* bl. p. 252, zegt men, noemde ze *Frisingi, Frisones en Frisavi*. Er bestaat een werkje van Dr. *BLACK*, getiteld: *Memoir of the Roman Garrison at Manchester*. aldaar 1849. Ook naar het werk van *THOMAS DUNHAM WHITAKEN*, *the History of Manchester*. London 1778. 2 vols. 4o wordt over dit verblijf der Friesche Cohorte te Manchester verwezen.

305) aan eenen zekeren CARAUSIUS den bijzonderen last en magt opdragen om die »mannen van kortjan» te beteugelen. Gelijk toch nog heden ieder matroos en iedere niet te veel gefatsoeneerde friesche boer zijn *kortjan* (nu meest een *knipmes*) in een lederen of houten schede in zijn broekzak droeg of nog draagt, hadden die Saksen altijd een *seax*, een groot mes bij zich (1).

Waarom waren die Saksen van beroep zeeroovers? Het antwoord is: *uit lust en uit nood!*

Het land hunner inwoning leverde niet veel voedingsmiddelen op: de zee moest bijspringen. Daardoor werden zij visschers en stoute zeevaarders. Hunne overburen en vooral de Britten aan het zuiderstrand en de Galliers, beiden meer of minder geromaniseerd (wij zouden nu zeggen verfranscht of gemoderniseerd) hadden meer in de melk te brokken dan zij, bij wien de spoeling wel eens zeer dun werd, als er overbevolking kwam. En die kwam er dikwijls, want het Saksische ras was krachtig en het kon zich west- of oostwaarts niet uitbreiden door de persing der uit die streek in die eeuwen steeds westwaarts oprukkende volkstammen. Vòòr zich daarentegen hadden zij de zee of hunne magtige bondgenooten en vrienden de Friezen.

Landverhuizing was dus menigmaal aan de orde van den dag. Bij het hoofd van een *Clan*, de *alderman* sloot zich zijne *clan* aan. Eenige *clans* te zamen uittrekkende, hadden een *heervoerder*, *herzog*, *hertog* of *dux*, een titel die de Franken nog in 734 aan den Frieschen aanvoerder POPPO (POPPE) aan de boorden der Middelsee tegen KAREL MARTEL strijdende en sneuvelende, gaven. Het clanshoofd in zee stekende met zijn huisgezin en zijne *clientes* of volgelingen, d. i. zijne *clan*, wordt een *viking* of zeeroover. Indien hij het voornemen

(1) Zie de afbeeldingen bij WRIGHT, ll. n. 13—16, der plaat tegenover bl. 404. J. STRUTT, *Angleterre ancienne*, T. I. p. 40, pl. XXII. no. 12—13.

heeft zich ergens te vestigen , te koloniseren , dan neemt hij iets van zijne te verlaten woning mede, bij voorkeur de drempel van de deur. Hij werpt dien, de kust genaderd, bij vloed in zee, en landt daar, waar zijn geheiligd stuk hout aandrijft, en neemt een plek grond, aldaar in het bezit, zoo groot, als zijne krachten tegenover den wettigen bezitter reiken. — Maar wij verliezen dien CARAUSIUS, die de invallen der Saksen zou beteugelen, uit het oog. Wie was hij?

De een zegt, dat hij een Menapier, een ander dat hij een Bataaf, een derde dat hij een Brit was, maar zeker is het, dat het met hem op het stuk van zeerooverij ook niet pluis was. Wilden de genoemde keizers ook dieven met dieven vangen? — Hoe het zij, CARAUSIUS, zegt men, gebruikte een wonderlijk middel om de rooftogten der Saksen te beteugelen. Hij ging zelfs daarin verder als de Parijsche prefect van politie CAUSSIDIÈRE, in het te Parijs beruchte jaar 1848, »*qui créa l'ordre par le désordre*» CARAUSIUS liet toch de Saksen eerst gerust landen, landwaarts intrekken, plunderen naar hart en lust en nam ze dan de gemaakte buit af, om ze... voor zich te behouden. — Zoo iets kunnen zijne lastgevers niet dulden en het bevel, om hem te doden, wordt gegeven. CARAUSIUS voorkomt het door zich tot CAESAR in N. W. Gallie te laten uitroepen, A° 287 en later naar Britannia over te steken. Krachtig houdt hij zich in die waardigheid staande. Hij dwingt zelfs de keizers om hem te erkennen. Eene merkwaardige zeldzame munt of penning kan zulks bewijzen. Het gekroonde borstbeeld van den zeeroover CARAUSIUS is daarop verbonden (*accolé*) te zien met die der keizers, die hem doden wilden. CARAUSIUS *et fratres svi*. CARAUSIUS *en zijne broeders*, het omschrift duidt nu eene andere zienswijze aan. Dat van de keerzijde: *Pax Avgvstorvm, de vrede der hooge heerschers*, eenen anderen toestand (1).

(1) Te vinden bij HENRY COHEN. Description historique des monnaies frappées sous l'empire Romain, communément appelées Médailles Impériales Paris, 1861. T. V. p. 539.

CARAUSIUS had welligt toen een magtig Britsch-Gal-lisch rijk gesticht, indien hij niet reeds in het jaar 293 door zijnen opvolger ALLECTUS, die van 293—296 heerschte, ware vermoord geworden.

Hoe bekwam hij en zijn evenzeer onwettige opvolger die magt om zich tegenover de genoemde keizers staande te houden?

De beantwoording dier vraag staat in naauw verband tot de overkomst der Saksen in Britannia in de vijfde eeuw, en met eene andere zeer belangrijke, van waar die Saksische bespringers en gedeeltelijke veroveraars van Britannia op-daagden?

In een werk getiteld *Notitia dignitatum*, eene compilatie uit de tijden van de Byzantynschekeizers ARCADIUS (382—408) en HONORIUS (390—423) vindt men vermeld, dat de verdediging der N. W. kusten van Gallia en der Z. en Z. W. kusten van Britannia destijds was toevertrouwd aan een *Comes maritimi tractus*, een gouverneur (*graefe*) graaf van de zeestreek. La-ter noemde men hem *Comes litoris Saxonici*, de gouverneur, *graefe*, graaf van het *Saksische strand*. Deze eenvoudige eerst voor weinige jaren door SCHAUMANN (1) vooral opgemerkte aanwijzing spreidde, bij nadenken en nasporing een helder licht over de vraag, van waar kwamen de Saksen, die in de vijfde eeuw Britannia gedeeltelijk veroverden? Ook voor de opsporing van een der types der *sceattas*, den type *wolvin-standaard* is het noodig, dat wij met een enkel woord aanwijzen, welke strooken gronds dat Saksische strand be-sloeg.

Armorica was een kustland, een gedeelte van N. W. Gal-lia, zoo als de naam aanduidt want *ar* is *langs* of *over* en *mor*, *mare*, *mer*, *meer*, zee of water (2). Het lag later als *tractus*

1) Dr. A. F. H. SCHAUMANN, *zur Geschichte der Eroberung Englands durch germanische Stämme*. Göttingen 1845.

(2) SCHAUMANN, ll. p. 5. R. G. LATHAM, *the Ethnology of the British Islands*. London 1852 p. 223 zegt: *Ar-mor*, *over-sea*. ll. p. 145.

Armoricanus tusschen Loire en Seine en een goed deel daarvan was dat *Litus Saxonicum*, dat *Saksische strand* dus het geheele latere Normandyë en eene gedeelte van Artois, eene aanzienlijke landstreek.

Maar bij dat *Litus Saxonicum (Gallicum)*, vindt men te gelijker tijd in Britannia ook een *Litus Saxonium Britannicum* bij Dover met negen steden of havens.

Beide te zamen genomen vormden het gebied van den genoemden *Comes* of graaf, gouverneur, en het was eens de grondslag, de basis, van de rijken der usurpateurs *Carausius* en *Allectus*.

Na hen vormde zich in dit van het Romeinsche keizerrijk een poos afgescheurd gedeelte een nieuw district, juist dat *Litus Saxonicum* met een *Comes* tot bestuurder. Het Gallische-Saksische strand was zelfs een dependance van het Britsche. — Die streken hadden deze namen ontvangen van de talrijke Saksen, die uit het Noorden, als later de Noormannen opdagende, zich aldaar gevestigd hadden. Waren zij toch vroeger in het oosten reeds door aanrukkende woeste volkstammen bekneld; nu kwam er nog het pressen uit het noorden bij, waar zich een Scandinavisch rijk vormde. Zij moesten het Cymbische schiereiland verlaten en niet in staat om de magtige en aaneengesloten Friezen te verdrijven of te overwinnen of de Franken in het zuiden, zeilden zij de Friesche stranden voorbij en wierpen zich op de Britsche en Gallische kusten. Zij vonden er toch volkstammen, slecht bestuurd en slecht verdedigd, want het Romeinsche keizerrijk neigde ten val. — *Wanneer geschiede zulks?* Waarschijnlijk op het einde der derde eeuw en *CARAUSIUS* schijnt een der groote bevooreraars van die verhuizing geweest te zijn.

Toen hij, in het jaar 287, de vaan de sopstands tegen keizer *MAXIMIANUS* in Amorica opstak, maakte hij (blijkbaar een schrandere kop) zich eerst meester van Bononia (Boulogne sur mer) in Gallia en daarop naar Britannia overstekende

van *Rutupiae portus* (Richborough), de plaatsen of havens van in- en ontschepping, die der veeren tusschen Gallia en Britannia. Daarop haastte hij zich om leger en vloot door Saksische hulptroepen en zeeroovers te versterken, hij nam ze bij massa's in dienst en daar die *vikings* hun huisgezin meestal mede inscheepten, zoo moet een groot aantal Saksische huisgezinnen destijds naar Britannia en Gallia zijn overgestoken.

Een bewijs voor die buitengewone werving vindt men in de buitengewone massa van geld, (*handgeld* zouden wij het bijna noemen) dat CARAUSIUS, in slechts zes jaren, (287—293) liet slaan. In de *Monumenta Britannica* vindt men niet minder als 10 folio platen met 338, zegge *drie honderd acht en dertig*, van elkander meer of min verschillende munten door hem geslagen. Van zijnen opvolger ALLECTUS, die zijn voetspoor volgde, in 3 jaren (293—296) niet minder als 73 stuks.

Deze *Usurpatores* lokten ook door geld eene menigte Saksen uit hun land. Zij zetten zich in de genoemde streken neder en de stranden ter wederzijden van het kanaal (*la Manche*) bekwamen den naam van Litus Saxonicum.

Dat dit geene loutere gissing is, bewijzen de tallooze Saksische namen van dorpen en gehuchten juist in Picardye en Artois, tusschen Calais, Boulogne en St. Omer, gelijk TAYLOR (1) ze aanwijst op een zijner belangrijke naam- of volken kaarten. Soms komen namen aldaar geheel overeen met andere aan gene zijde van het kanaal, b. v.: *Warhem* in Frankrijk met *Warham* in Norfolk: $\frac{2}{10}$ van den aanvang der namen dier Fransche plaatsen vindt men in Engeland terug b. v. in Frankrijk *Alencthum* = *Allington* in Kent. De lijst der *Saksische Patronymica* in Artois zoowel als in Engeland gebezigd, beslaat bij TAYLOR vijf bladzijden.

Het dorp *Marck* = Grens, bij Calais, wijst ook, juist als

(1) *German Patronymic village names in France*. p. 145 en vooral *Saxon names in Picardy and Artois*. p. 132.

zijn naam, de grensscheiding dier Gallische-Saksen aan. In een diploma van KAREL DE KALE (840—877) wordt het genoemd strand, *Otlingua Saxonica* genoemd (ot = *olt* = oud). In een diploma van 843 is sprake van een *Comitatus Bajocassinus (Bayeux)* maar tevens van een *pagolus (go) Otlingua Saxonica*. Men vindt juist in die streken in 1818 eene munt van KAREL DE KALE (840—877) met het opschrift (*In Curti Sasonien*), in het *Saksische hof*, keizerlijke hoeve geslagen. Nog zijn er Westfaalsche en Neder-Saksische gebruiken in Normandye in zwang. Bij Caen is het land door dikke heggen gescheiden en omheind en de woningen hebben ook veeleer een Engelsch (Angel-Saksisch) als een Fransch voorkomen.

TAYLOR laat zelfs de Saksen uit het westen, uit Engeland, als hunne eerste landingsplaats, hunne halt, naar Boulogne sur mer en niet naar het meer noordelijk gelegen Duinkerken oversteken en zich in Artois en Picardye vestigen. Het begin der kolonisatie, later verovering van Britannia door Saksen, gewoonlijk op het jaar 449 gesteld, kan men dus veilig twee honderd jaren vroeger stellen. Evenzoo den aanvang van het verkeer der Saksen van de *vis à vis* gelegen *Litora Saxonica* en dat wel *vice-versa*. Tusschen de tijden van CARAUSIUS op het einde der derde eeuw tot op het jaar 410, toen de Romeinsche legioenen Britannia voor altijd verlieten, vindt men herhaaldelijk sporen van Saksische hulptroepen en van Saksische invallen in Britannia en van emigratie uit Britannia naar Armorica in Gallia. Zoo had CONSTANTIJN DE GROOTE (A° 306—337) in zijn Britsch leger een Teutonisch clanhoofd CROSUS of ERÖSUS. MAGNENTIUS (350—353) te Autun tot imperator uitgeroepen, verbond zich met barbaren, waaronder Saksen. — Picten, Saksen, Schotten en Atacotten verwoestten in de jaren 365—368 de Romeinsche deelen van Britannia. Londen was in 365 door hen ingesloten. Slechts met groote moeite en door fijn beleid, wist de

Comes THEODOSIUS, hen, in 363—369, te verdrijven. Hij vervolgte ze tot aan de Orkney eilanden. Het waren dus Saksische zeeschuimers. Toen MAGNUS MAXIMUS, in 383, den vaan des opstands in Britannia verhieef en naar Gallia overstak om GRATIANUS te bestrijden, nam hij zulk een aantal jonge en edele Britten met zich, dat eene kolonie in Armorica daaruit ontstond.

c). Britannia onafhankelijk van de Romeinen. (410—528.) *Allengs door Jutten, Saksen en Anglen veroverd* (428—586). Gekerstend (496—688).

Dit gedeelte der geschiedenis van Britannia, althans tot het einde der zesde eeuw, is in dikke nevelen, even als dat van het daartegen over liggende Friesland, in hetzelfde tijdperk gehuld. De weinige aanwijzingen die Romeinsche of Grieksch-Byzantijsche schrijvers nog gaven houden op. PROCOPIUS (1) melde ons nog slechts, dat het eiland, na het vertrek der Romeinen door *τυραννοίς* (dwingelanden) geregeerd werd. Deze kleine opperhoofden onvereenigd, steeds met elkander in strijd, waren niet in staat de woedende invallen der vereenigde Picten en Schotten te weerstaan. Nu de Romeinsche legioenen het eiland hadden verlaten, hadden zij vrijen toegang over de in het N. tegen hunne invallen opgerigte maar nu onbezette *Valla* of muren. Wij weten er echter weinig van, gelijk ik meldde, hoe het toen in Britannia toeging. De analisten klimmen niet zoo hoog op of zijn zeer slecht te vertrouwen. Wat een fabeltjes vermeldt ons toch onze op naam van OKKE VAN SCHARL gaande kronijk, over dit tijdperk. In Engeland schijnen zulke berigten althans nog te steunen of ontleend te zijn aan van mond tot mond overgeleverde oude gedichten door zangers voorgedragen, b. v. de *Arthur* sagen. Ook bij ons ontbraken zulke zangers niet. Een blinde BERN-

(1) *Historia Vandalorum*, bij TURNER, II. I. p. 193—194 (2).

LEF komt in het leven van den H. LUDGER voor. Hij was bij zijne *vicini* (*gemeente- of go* genoten) zeer bemind, omdat hij uitstekend in staat was de daden der oudheid en de oorlogen der koningen in zang voor te dragen (1). Maar onze Friesche kronijken missen bijna geheel en al het poëtisch waas, dat over die Engelsche nog ligt: de berigten zijn korter en slecht te vertrouwen, gelijk wij later uit een voorbeeld zien zullen, een berigt, bij voorbeeld, over een voorval in de vijfde eeuw is ontleend uit een schrijver, die vele honderden jaren later leefde, waardoor het schrijven van die kronijk door OKKE VAN SCHARL in de negende eeuw van zelf vervalt.

In Engeland is zelfs een zoo veel nader bij den tijd der gebeurtenissen, die hij boekte, levend schrijver als BEDA, de *Venerabilis* BEDA, niet altijd te vertrouwen in zijn Chronologische opgaven. Zoo laat hij HORSA en HENGIST met hunne Jutten, niet eerder als in het jaar 449 in Kent landen, terwijl zulks reeds in het jaar 428 geschiedde. Eene dwaling die bijna onuitroeibaar zich in de latere naschrijvers heeft voortgeplant en zal voortplanten. Niets toch is moeilijker dan om de goede vruchten der historische kritiek in de schooltuinen over te planten om het daarin welig groeiende onkruid te vervangen.

Voor een gedeelte van dit duistere tijdvak heeft een Engelsche schrijver DANIEL H. HAIGH (2) zich veel moeite getroost. Hij heeft getracht de *historia Britonum*, de werken van GILDAS, the *Saxon Chronicle*, gedurende een zeventigtal jaren (428—498) in overeenstemming te brengen.

Ook in de *Monumenta Britannica*, vol. I, zijn zulke resultaten in een *Chronological abstract* van het jaar 59—488 p. 129—146 opgenomen. Bij beide staat het jaar 428 als dat der aankomst van *Hengist en Horsa* vast. Daar onze kronijken deze eenigzins fabelachtige personen uit Friesland laten

(1) DIRKS, *Iets over de beoefening der Dichtkunst bij de oude Friezen*, bl. 4.

(2) D. U. HAIGH, *The Conquest of Britain by the Saxons*. London 1861.

komen, zoo moeten wij een oogenblik bij hen stil staan en den uitslag van onze nasporingen over hen mededeelen. HENGIST en HORSA waren geene Friezen, zoo als OKKE VAN SCHARL verhaalt; het waren ook geene Noord-Friezen, zoo als de Noord-Friezen nog vermelden (1). OKKE putte zijn verhaal uit de kronijk van *Geoffroy van Monmouth* (2) en bij de Noord-Friezen verduisterde nationale hoogmoed de waarheid. HENGIST en HORSA waren Jutten, naburen der Noord-Friezen. De legenden van dezen vermelden hun vertrek uit het *Lister Tief*, de zeeëngte tusschen het Jutsch eiland *Röm* en het Noord-Friesche zonderling gevormde eiland *Syllt*. De Jutten woonden toen zuidelijker als thans op het Cymbrisch schiereiland, welks noordeinde nu nog Jutland heet. Zij waren niet magtig en daarom konden zij maar één klein koninkrijk in Britannia, dat van Kent stichtten: maar hoewel klein, was het krachtig door ligging en meerdere beschaving der oude inwoners. HENGIST en HORSA of HORSIA en HENGIST, zoo als men ze ook wel opnoemt, waren twee gebroeders, zeeschuimers, die het toeval met drie *ciulae* (kielen, ons *Cuilenburg* herinnert er ook aan) met hoogstens 300 man equipage, in het jaar 428, de Teems opdreef, op een oogenblik, dat de *Picten* (de getatoueerden of besmeerden, *picti*) woeste bewoners van het tegenwoordige Schotland, Britannia, zoo als wij gezegd hebben, achttien jaren vroeger door de Romeinsche legioenen verlaten, wederom fel besprongen. Zij schijnen destijds zoo zuidelijk doorgedrongen of geland te zijn, dat zelfs Kent er onder leed.

Men heeft wel eens gemeend, dat de namen HENGIST en HORSIA poëtische namen of zoogenaamde *eponymica* waren.

(1) Zoo als NISSEN, *de Freske Sjemstin*. Altona, 1868, p. 35.

(2) Zie Dr. J. M. LAPPENBERG, *A History of England under the Saxon Kings* (translated bij BENJ. THORPE) London, 1845, I p. 79 (3) en *The Cat-Stone* (Edinburghshire) *is it not the tombstone of the Grandfather of Hengist and Horsa?* bij J. Y. SIMPSON, Edinb. 1862, p. 28 (4).

HENGIST zou het strijdros en HORSa (*ros*) het gewone paard aanduiden. — Maar die namen waren wezenlijke namen. Een aantal plaatsen in Engeland vangen daarmede aan. Ook op de kusten van Jutland vonden wij ze terug op de uitstekende kaart, door onzen vriend C. P. HANSEN gevoegd bij zijn werk: *das Schleswigsche Wattenmeer und die friesischen Inseln* (1). Ten zuiden van het reeds genoemde *Lister-Tief* liggen twee zandplaten de *Hengist-* en de *Horsbullenstaart*. — Herinneren zij nog aan het uitzeilen der gebroeders uit dat diep? Maar hoe dit zij, om het verhaal als eene sage te beschouwen, omdat zij *paarden*-namen hadden, gaat te ver. Even goed zou men kunnen beweren, dat Amerika niet door een Duif (*Colombo*) is ontdekt of dat een *Draak* (*Drake*) of een *Wolf* niet te zee en te lande hebben gestreden.

Ook hunne geslachtregisters schijnen historischen grondslag te hebben. Ten tijde van BEDA toonde men nog in Kent een monument, welligt een *Cat-stone*, *strijdsteen*, opgericht ter herinnering van den dood op het slagveld van Horsa in het jaar 435. Een zeer kritisch schrijver SIMPSON, een Schot, gaf een werkje over eenen *Cat-stone* bij Edenburg te vinden. Daarop staat gegrift »*In (h)oc tumvlo iacet vetta victv. In dit graf ligt VETTA de zoon van VICTU*. De grootvader van HENGIST en HORSa, volgens genoemde zeer oude geslachtregisters, heette inderdaad VICTIS. *Jutten* zouden dus reeds vroeger als het jaar 428 het noordelijk gedeelte van het eiland bezocht hebben. Hoe dit zij, vrij zeker is het, dat zij in het jaar 428, voor het eerst, op Britschen bodem landden en dat hunne eerste bezitting een eiland door een tak van de Teems gevormd was, *Ruichin* geheeten, hetwelk zij *Taneth* noemden.

Dat eilandje beheerschte den mond van de Teems en den handel van het toen reeds opkomende Londen. Zij waren dus in het bezit van den sleutel der deur, waardoor zij en hunne

(1) Te Glogau, in 1863, uitgegeven.

landgenooten in Britannia konden doordringen. Ook dat *Richborough*, waarvan wij CARAUSIUS als *Rutupiae portus* zich zagen meester maken, lag op dat eilandje. Toen de H. AUGUSTINUS, in 597, in Kent landde, gaf koning ETHELBERT, ofschoon nog een heiden, hem ook *Thanet* tot woonplaats. Onder die naam komt het, in 692, in een document voor. Het is nu aan den oever verbonden. De Jutten nestelden zich op dit vruchtbaar plek gronds. Men heeft zelfs gemeend in het veelvuldig voorkomend vierkant met een punt er in, □, op de *sceattas*, hun vierkant fort en in de stip hunne burgt, de *burgfriede*, laatste schuil- en verdedigingsplaats, als de wallen al bezweken waren, te zien. Doch dit is eene dwaling, wij zullen later bewijzen, dat dit □ een *standaard* is. MACARÉ las zelfs op eene *sceatta* (bij ons F. no. 4) de naam TANVM als verkorting van THANETVM, en kende die *sceatta* aan ETHELBERT voornoemd toe.

Naauwelijks hadden deze Jutten, door toeval, voet aan wal in het betrekkelijk rijkste gedeelte van Britannia (Kent) bekomen, of zij haastten zich om landgenooten in te roepen, quasi tot hulp voor de Britten tegen de Picten, maar in der daad om de Britten een ander juk op te leggen. — Dit ging echter niet zoo gemakkelijk als men meent. Men zegt: »Een hond vecht vinnig op zijn eigen erf,» zoo ging het ook met de Britten.

HORSA zou in 435 gesneuveld en HENGIST in 443, volgens HAIGH, ter dood zijn gebracht. Maar hoe het zij, de Britsche luipaard kon deze en later komende bulhonden niet van zich afschudden. De Jutten gerieken ten lesten in het bezit van Kent, het eiland Wight en een gedeelte van Hampshire. BEDA (673—731) getuigt zulks uitdrukkelijk (1). Ook later (1042—

(1) *Monumenta*. I. p. 121. «De Jutarum origine sunt *Cantuarii* et *Victuarii*, hoc est ea gens quae insulam *Vectam* (Wight) tenet et ea quae usque hodie (731) in provincia Occidentalium Saxonum (*Wessex*) Jutarum natio nominatur, posita contra ipsam insulam *Vectam*.

1066) toen EDUARD *de Belijder* over Engeland als alleenheerscher regeerde, waren de Jutten nog niet vergeten. In zijne wetten beveelt hij de Jutten, die Engeland mogten bezoeken, zeer aan. »Als verbondene broeders, als bloedverwanten, als medeburgers moest men hen ontvangen. Zij en de Anglen waren de stamvaders" (1).

Het zou ons te lang ophouden om nu uitvoerig te schetsen, hoe het grootste gedeelte van Britannia gedurende de volgende jaren, tot aan het jaar 586 door Saksen en Anglen veroverd werd. In het genoemde jaar vinden wij acht koninkrijkes in het nu van Britannia in Engeland herdoopte eiland. *Een* der Jutten, *drie* Saksische en *vier* der Anglen. Het volgende zij genoeg ter aanduiding hoe zij ontstonden.

Het eerste Saksische koninkrijk schijnt door ELLA, in de nabuurschap van dat der Jutten gevestigd te zijn. Het was dat van *Sussex*, der *zuidelijkst* wonende *Saksen*. HAIGH stelt de aankomst van die ELLA of AELLE en zijne zoonen op het jaar 457. — Omstreeks het jaar 465 dringen zij in het eiland door en vragen versterkingen. In 494 komt eene magtige kolonie Saksen onder CERDIC en vestigt zich ten westen van *Sussex*. Het duurt tot het jaar 519 eer zulks voor goed geschied is. Daarom noemt men hun koninkrijk *Wessex*, dat der West-Saksen, bevattende het N. gedeelte van het in het Z. door Jutten bezette Hampshire en de graafschappen Bercks- Wilts- Dorset- Somerset- en Devonshire en een gedeelte van Cornwallis. Het derde Saksische koninkrijk van het jaar 527 dagteekende, vindt men in *Essex en Middle Essex*, de *Oost- en Midden Saksen*, in het zuidelijk gedeelte van Hertfordshire. Zij, de Saksen, bezetten dus bepaalde landstreeken: men kon zeggen, hier wonen of heerschen Saksen. — Met hunne

(1) *Guti cum veniunt suscipi debent et protegi in regno nostro sicut conjuncti fratres, sicut propinqui et proprii cives hujus regni etc.* BOSWORTH, *A Dictionary of the Anglo-Saxon Language*. London 1838. Preface p. L (§).

naam was het anders. Als men, zegt THRUPP (1), van het Saksische tijdperk in de geschiedenis van Engeland en van de Angel-Saksen toen levende spreekt, dan is het alsof al die menschen van het jaar 457, toen de Saksen kwamen, tot het jaar 1066 toen de Noormannen, onder Willem den Veroveraar, hen ten onder bragten één geslacht waren; ja, als het ware allen tijdgenooten, menschen van gelijke denkbeelden en wijze van leven. De Saksen van het jaar 457 echter, vertchilden eene hemelsbreedte van die van het jaar 1066. Denken wij ons eens de Friesche kruisvaarders vóór Aken in 1248 onder den Duitschen koning Willem II, Graaf van Holland, en de Friezen onder koning Willem III der Nederlanden in 1872; de gehelmde Friesche voetknechten, van 1248, boogschutters, weken noodig hebbende om Aken te bereiken en een bataillon Friesche schutters in één dag, met hunne geweren en zak en pak uit Friesland derwaarts stoomende.

HENGIST en HAROLD II, die in den slag bij Hastings (1066) sneuvelde en met wien de Saksische heerschappij in Engeland eindigde, waren evenmin tijdgenooten of hadden dezelfde zeden of gebruiken als die Friezen. Er lagen meer als zes eeuwen tusschen hen. Hiervan hadden de aanvallers meer als 150 jaren (428 tot 586) noodig om de Britten grootendeels ten onder te brengen.

De verbrokkeling van hun grondgebied, hunne nooit ophoudende onderlinge oorlogen en twisten, hunne wederkeerige wan-gunst, ziedaar oorzaken waardoor de Britten voor hunne aanvallers bezweken. Deze bestreden geene nationale kracht, maar versnipperde machten. *Eendracht maakt macht, tweedracht breekt kracht*, was ook toen reeds waarheid.

Maar van waar kwamen die Saksen?

Deels uit Deutschland maar ook van het *Litus Saxonium Gallicum*.

(1) JOHN THRUPP, *The Anglo-Saxon Home*. London, 1862, p. 3 (1).

De Duitsche confederatie (de Noord-Duitsche bond zouden wij nu zeggen) onder den naam van dien der Saksen bekend, bezette in de vijfde en zesde eeuw en later het grootste gedeelte van die landen, waar nu nog het door FRITZ REUTER zoo gereleveerde of althans ter sprake gebragte Plat-Duitsch wordt gesproken. Onder de Saksen waren begrepen de *Oost- en Westfalingers*, de eerste beoosten, de laatste bewesten de *Weser* tot aan den Rijn en de Zuiderzee, de *Angrivariers* tusschen deze en tot aan de stranden der Noordzee; de *Noord Albingers* van de Elve tot aan Denemarken en een gedeelte der *Trans-Albingers*.

Slechts een klein gedeelte van deze geconfedereerden verhuisde naar Britannia, de groote massa bleef op het vaste land en het koninkrijk Saksen bewaart nog hunne naam. Een plaatsnaam *Sassenheim* bij Leiden, bij den toen meer bevaarbaren Rijnmond, wijst ook in ons land een punt aan, waar zij overstaken en eenige Saksen achterlieten. Zeer talrijk schijnen echter de Saksen geweest te zijn, die het Litus-Saxonicum Gallicum verlieten en naar Britannia overstaken.

SCHAUMANN (1) die deze stelling uitvoerig betoogt, zegt dat reeds VIGNERIUS in zijn *Tractatus de origine veterum Francorum*, langen tijd geleden, vermoed had, dat men een groot gedeelte der daden aan de Duitsche Saksen in Britannia toegkend, op rekening der Gallische Saksen moest stellen. — Het vinden van een *Littus Saxonicum* in de *Notitia Dignitatum* opende de oogen en men vestigde de aandacht op de gemeenschap tusschen de tegenover elkander liggende kusten.

Wij hebben aangetoond, dat die gemeenschap reeds voor de komst van JULIUS CAESAR bestond en bleef bestaan tot den tijd der verovering van Britannia door Jutten en Saksen. Zulke betrekkingen, relaties, (in koopmansstijl) bestonden in het geheel niet tusschen de Saksen aan de Elve en de

(1) II. § 1—2.

Britten. Deze kenden elkander niet en toen eenige Jutten, *bij toeval*, (428) in Britannia landden en men, uit nood, hunne hulp bezigde om de Picten te wederstaan, bestond er nog geene aanleiding om de onbekende Saksen aan de Elve ook ter hulpe in te roepen, veeleer om zich tot de bekende Saksen aan gene zijde van het kanaal daartoe te wenden.

De herinnering aan den krachtigen CARAUSIUS, hij die eens het bewind voerde over de beide met Saksen bezette stranden, was nog niet vergeten. De betrekkingen tusschen de stamverwanten waren niet afgebroken. Het was veel gemakkelijker om uit Armorica dan uit Saksen naar Britannia over te steken, en de Gallische Saksen *moeten zulks (even als later de Anglen) in zulk eene massa gedaan hebben, dat hunne naam in Gallie verdwijnt*. Tot zulk eene totale verhuizing bestond bij die Gallische Saksen nog eene dringende reden.

Wij zijn in de vijfde eeuw. — De Franken rukken naar Gallie op en dringen er binnen. De krachtige CLOVIS is hun koning in 481. Tusschen de jaren 486—507 zijn zij meester van het midden en het noorden van dat rijk. Het is natuurlijk, dat er eene opstuwung van inwoners van Gallie in westwaartsche rigting, zeewaarts, gedurende die jaren plaats heeft, de aan het strand gevestigde Gallische Saksen beknelt en hen noodzaakt over te steken. Wij zagen dan ook dat in 457—494 en voor het laatst in 519, Saksen in Britannia landden. Voorzeker waren daaronder vele Gallische Saksen.

Wij noemden een derde volk onder de veroveraars van Britannia, de *Anglen*. Zij ontleenen hunnen naam, zegt men (1), van den *angel, aculeus hamatus*. Gevoegd bij den naam *Saksen* als *Angel-Saksen* duidt het eerste gedeelte van dien naam de soort, *species*, het laatste het geslacht, *genus*, aan. Al de Anglen waren Saksen, deelgenooten van den Saksischen bond, maar de Saksen waren geene Anglen. Deze hadden een blanke tint,

(1) BOSWORTH, *Dictionnary*, p. LI. § 48. TAYLOR, II. p. 82.

aangename gelaatstrekken en fraai haar (1). Hunne taal was scherper als die der West-Saksen en heete vroeger het Deensch-Saksische dialect in Engeland. Vermits zij zich in Oost-Anglia, Northumberland en het Zuidelijk gedeelte van Schotland vestigden, willen anderen het liever het Northumberlandsche dialect of dat der Oost-Anglen noemen (2). Men weet hoe talrijke geschriften in het Angel-Saksisch opgesteld, gelukkig bewaard gebleven en nu meestal door den druk voor velen toegankelijk zijn. Voor de Friezen is de kennis dier taal zoo naauw aan het Friesch verwant, hoogst belangrijk. Waren de Deenen en later de Noormannen (1066) niet in Engeland binnen gedrongen en hadden deze laatste niet het Latijnsch-Gallisch element daarin gebragt, de overeenkomst tusschen het Friesch en Engelsch zou nog treffender zijn. Ook voor de vergelijkende studie van zeden, gebruiken, regtwezen, regeringsvorm zijn de Angelsaksische geschriften voor Friezen vooral hoogst belangrijk.

Het Angel-Saksisch wierd tot het jaar 1258 nog in Engeland gesproken (3).

Maar van waar kwamen die Anglen?

BEDA leefde zelf in een koningrijk der Anglen, pas honderd jaren na de vestiging er van. Wij kunnen dus zijne verklaring aannemen (4) wanneer hij zegt, dat zij vroeger tusschen de Jutten en Saksen (in het tegenwoordige Sleeswijk) woonden. Zij besloegen alzoo het grootste gedeelte van het Cymbrische schiereiland aan de Eider, eene streek, die later tot hoofdplaats *Haddeby*, A. S. *Haede*, had (5). Hun naam wordt nog in de kleine provincie *Angern* tusschen de Schlei en de bogt van Flensburg bewaard. Tusschen de jaren 527—586 verla-

(1) BEDA, *Monumenta*, p. 148—149. Hij zegt zelfs *Angelicam habent formam*.

(2) BOSWORTH, ll. p. XXI.

(3) Idem, ll. p. XVII.

(4) Ook volgens LAPPENBERG, ll. I. p. 89.

(5) BOSWORTH, ll. p. XLVII, § 35.

ten zij die streken zoo volledig, dat BEDA zegt, dat van dien tijd hun vaderland, *Angulus* genaamd, tot zijnen tijd toe ledig van bewoners lag (1).

Dat echter niet alle Anglen regelregt naar Britannia overstaken, maar ook althans een groot gedeelte zuidwestwaarts trokken, bewijzen de sporen er van in ons vaderland, inzonderheid in de hooge streken der Veluwe gevonden. Ik behoef slechts aan het Englanderholt en de belangrijke geschriften van MOLHUIJSEN (2) te herinneren.

Men stelt het begin van hunnen overtocht gewoonlijk op het jaar 527, maar WRIGHT (3) vermoedde, dat reeds vroeger groote *municipia* in het Noorden van Britannia, zoo als *Eburacum* (later *Eofor-wic* nu *York*) Anglen tegen de Picten zullen te hulp geroepen hebben. Hoe dit zij, twee groote stammen, clans, het noorder- en het zuidervolk genoemd, stichten in het jaar 527, het koninkrijk Est-Anglia, bevattende Norfolk, Suffolk, Cambridge en een gedeelte van Bedfordshire. In 547 begint het clanshoofd IDA een tweede rijkje in Bernicia te vormen, bevattende een gedeelte van Northumberland en het zuidelijk gedeelte van Schotland tusschen de rivier de Tweed en de Firth, de baai van Forth. Een ander opperhoofd ELLA onderwerpt zich *Deira* (Deoramaegd) tusschen de Humber en de Tweed, bevattende de graafschappen York, Durham, een gedeelte van Northumberland, Cumberland, Westmoreland en Lancashire. — Het vierde en laatste koninkrijk der Anglen, dat van *Mercia* wordt door CRIDA in 586 opgerigt en bevat de graafschappen Chester, Derby, Nottingham, Lincoln,

(1) *Ab eo tempore usque hodie manere desertus.*

(2) MOLHUIJSEN, *Overijss. Almanak voor het jaar 1841 en Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde*. Deel III, bl. 50—72, 113—136, 221—223. Deel IV, ll. 196—214. Deel VI, ll. 244—256. N. reeks, deel II, bl. 183. Zie ook R. W. TADAMA, *Gesch. van Zutphen* bl. 20 en volg. Prof. W. MOLL, *Kerkgesch. van Nederland*, I bl. 11 (4) en ons stuk: *Monnaies anciennes* (Trouville de Ter Wispel) in de *Revue de la Num. Belge*, 1863, p. 396.

(3) WRIGHT, ll. p. 390.

Leicester, Northampton, Rutland, Huntingdon, het N. gedeelte van Bedshire, benevens Hertford—Warwick—Beroks—Oxon—Worcester—Hereford—Gloucester—Stafford- en Salopshire (1).

Zoo was de Angel-Saksische *Octarchie*, niet *heptarchie*, het *acht-* niet *zevental* koninkrijken van 428—586 eindelijk gevormd, maar naauwelijks is zij tot stand gekomen of er breken onderlinge oorlogen uit; de naburen maken zich beurteilungen meester van elkanders grondgebied en de acht koninkrijken eindigen met, tusschen de jaren 800—831, onder het bestuur van EGBEORHT of EGBERT, één rijk te vormen.

Uit welke geringe beginselen was dat rijk gesproten! Het ging er mede als met de rijken door Spanjaarden, Portugezen in Amerika, door Engelschen en Nederlanders in Indië gesticht. Eenige Jutten bezetten een klein eiland Thanet in den mond van de Theems. Weinige Nederlanders bouwen een kantoor, een versterkt huis te Jacatra. Uit de eene kiem ontspringt het den aardbol omgordende Britsche rijk, uit de andere onze heerschappij over eilanden zoo groot, dat zelfs de Britsche in omvang verre daarvoor moeten wijken.

Zeer dienstig om de gedeeltelijke bezetting van het Britsche eiland door Deutsche en later door Noorsche stammen aanschouwelijk te maken, is eene kaart voor het werk van TAYLOR geplaatst. In verschillende kleuren zijn de Celtische, Saksische, Deensche en Noorsche namen der plaatsen daarop aangewezen. Ierland heeft nog zijne Celtische namen, wat doorspikkeld, gelardeerd met Saksische. Hier en daar op de kust enkele Noorsche namen. Desgelijks Schotland en Wallis: het laatste mist de Angelsaksische namen, want in die bergstreken drongen de veroveraars niet door. Cornwallis is geheel onvermengd. Nooren domineerden de Saksen in het N. W. van Engeland: Deenen in het N. O. er van. Overal elders is het Saksische element gebleven. Hetzelfde verschijnsel

(1) BOSWORTH, II. p. XVI.

vindt men in Spanje met de Romeinen, Gothen, Basken en Mooren, en zien wij nu nog niet, hoe dagelijks in Noord-Amerika, naarmate de Indianen verdwijnen of zich terugtrekken, hunne woonplaatsen met vreemde namen bedekt worden?

Wij zagen de Anglen, even als een komeet, plotseling opkomen, eenigen tijd aan den hemel flikkeren en verdwijnen. Als eene vurige streep laten zij den naam *Engeland* achter. — Merkwaardige bestemming van eenen betrekkelijken kleinen, overigens bijna geheel onbekenden volkstem, om later eens op bijna alle punten van den aardbol geëerbiedigd en ontzien te worden! Hadden zich toen de veel magtiger Friesche volkstammen aan die verhuizing, *in massa*, met zak en pak, naar Britannia aangesloten, dan was ons Friesland thans als Overijssel door Saksen bezet geworden; maar Britannia had wellicht niet Engeland, maar Friesland geheeten. Onze volksaard is echter te *stee* te *hiemvast*. De Friezen verhuisden nimmer in massa, lieten de andere Germanen maar voorbijtrekken en zelfs individueel doen zij het nog noode. Wij zien het nog aan onze stamverwanten de Noord-Friezen. Eerst als hunne *halligen* niet meer bewoonbaar zijn, verlaten zij die en alhoewel voor 13 en 14 eeuwen de oceaan ook toen hunne reeds afbrokkelende eilanden besprong, zoo volgden zij niet, in massa, hunne naburen ten N. de Jutten of de Anglen ten O. van hen wonende naar Britannia.

Dat echter ook Friezen destijds mede naar Britannia overstoken, daarvoor kan eene merkwaardige plaats bij PROCOPIUS in zijnen *Bellum Gothicum* getuigen (1). Slechts 120 jaren na de eerste landing der Jutten (428), omstreeks het jaar 548, schreef hij: »Drie volken bewonen Britannia, Anglen, *Friezen* en Britten.» — BEDA echter, die tusschen 673—735 leefde, vervangt de *Friezen* door Saksen en *Jutten*. Waarschijnlijk waren toen reeds de vroeger overgestoken Friezen ingesmol-

(1) Libro IV, Cap. 29.

ten bij de Anglen en Saksen. Nog zijn echter de sporen van hen in Engeland niet geheel en al uitgewischt. Zie hier eenige dorpsnamen, die bepaaldelijk aan Friezen herinneren of ze ons althans voor den geest brengen (1). *Friesthorp* (Lincolnshire), twee *Frisby's* in Leicestershire, *Frieston* in Lincolnshire en in Sussex en nog twee in Suffolk, welligt ook *Frystone* in Yorkshire, *Friesdon* in Bucks en *Friedon* in Wilts. Ook in Yorkshire lag vroeger een *Frismersh* (2)

Ten tijde van BEDA vinden wij in 679 een Frieschen sla-venhandelaar in Londen (3), die slechte negotie doet. Hij kan ook, en dit is zelfs waarschijnlijk, slechts tijdelijk overgestoken zijn uit Friesland even als die Friezen, die in het jaar 897 (4) aan de zijde van koning ALFRED tegen de Deenen stredden, die met zes schepen Wight besprongen. WULFHEARD, AEBBE en AETHELBERE, Friezen, waarschijnlijk hoofden, werden verslagen. In het geheel sneuvelden toen 72 Friezen en Engelschen. Doch dit zullen zeevaarders geweest zijn, te meer, omdat iets vroeger (5) vermeld wordt,

(1) TAYLOR, ll. p. 138—139.

(2) HAIGH, ll. p. 137 zegt zelf: dat de Friezen in grooten getale naar Britannia verhuisden „in larger number:” zoo ook PALSGRAVE ll. I, p. 33—34 en SIMPSON zegt zelfs in zijn werkje *The Cat Stone* 1862 p. 28 (d) „Modern Friesland seems to have yielded a considerable number of our Teutonic invaders and colonists: and it is in that isolated country that we find, at all events the characteristics and language of our Teutonic forefathers but preserved etc.”

(3) WRIGHT, ll. p. 442 en HAIGH, ll. p. 121.

(4) *The Anglo-Saxon Chronicle* in de *Monumenta Brit.* I p. 371.

(5) Ll. p. 370. Niet altijd waren alle Friezen op de hand der Angel-Saksen. Wij lezen b. v. in de *Historiae Anglorum Henrici Huntendunensis*: „Immisit ergo Dominus omnipotens, velut examina apium (byenzwermen), gentes crudelissimas, quae nec aetati nec sexui parcerent, scilicet Dacos cum Gothis, Norwagenses cum Suathedis, Wandalos cum Fresis, qui ab exordio regni *Edelwulf* regis (837) usque ad adventum Normannorum *Williemi* regis ductu (1066), 230 annis terram hanc (Angliam) desolaverunt.” Dit waren Noord- en Strandfriezen gelijk uit de verbinding met de *Wandali* (niet *Vandalen* maar *Wenden*) blijkt. Elders in *Assuerius der ebis gestis Aelfredi* (*Monum.* I p. 486) leest men van FRISONES, die zich aan koning ALFRED omstreks 868—872 onderwierpen, „nobiles et ignobiles.”

dat koning ALFRED lange schepen (oorlogschepen) beval te bouwen naar een ander model dan dat der *Friesche* of Deense schepen. De *Friesche* schepen waren dus op het einde der 9de eeuw naar een bij de Engelschen bekend model gebouwd.

Dat er naauwe betrekking tusschen Anglen en Friezen bestond, blijkt uit meer als eene daadzaak. Zij hadden b. v. éénen gemeenschappelijken wetgever, WULEMAR. In de *Lex Frisionum* toch dragen in de *Additio Sapientum*, het toevoegsel der *Vroedemannen*, later *Vroedsmannen* nu raadsleden, de titels I, II, III en VIII het opschrift van den steller den *sapiens Wulemarus*. Desgelijks vindt men in de *Lex Anglorum* boven de §§ XII—XX het opschrift *Haec Wlemarus dictavit. Dit zijn gewijsden van Wlemarus*.

Hoe komen ook vele hunner *patronymica* overeen!

Ook een aantal overoude gebruiken, die wij nog kennen, zijn aan Friezen en Engelschen eigen. BOSWORTH, een Anglikaansche leeraar te Rotterdam, vond hier zijne Engelsche *wassail-bowls* in onze zilveren brandewijnskoppen terug. De vormen van beide zijn geheel dezelfde (1). De *bruidstranen* die men er in vergaderd, zijn eene zinspeling op den onwil der schuchtere en zedige bruid om in het huwelijk te treden. De bruid moest oudtijds geroofd, geschaakt of althans quasi tot het huwelijk gedwongen worden. Die bruidstranekop, gevuld met brandewijn op rozijnen getrokken, gaat bij beide volken nog steeds van de linker tot de rechterhand rond. Men kan die *wassail-cup* tot in de vijfde eeuw nasporen. WINSEMIUS (p. 43 van zijne *Chronyck*) geeft ons eene legende uit *Geoffroy van Monmouth* geput. Hij laat ROVENNA of RONIXA, een dochter van HENGIST, bij een gastmaal van VORTIGERN, Koning van Kent, verschijnen en dezen eenen drinkbeker toebrengen met de woorden *Wacht Heyl* (2) en die »Coninck, door een uitlegger die

(1) BOSWORTH II. § 54—55, p. LIV—LV.

(2) Zie *The first Wassail*, in the *Illustrated London News* 1871. 30 Decb. p. 642, een vers in 4 parts van B. ACTON bij eene groote plaat van JENKINS.

reden verstaen hebbende, liet antwoorden: *Drinckt Heyl*.... Natuurlijk volgde hierop een huwelijk, want, zegt WINSEMIUS: »Deze ROVENNA na dat zij eeven met hare lipkens den Beecker aengheroert hadde, heeft hem den Coninck overgelevert, presenteerende hem (*let wel!*) *nae 't ghebruyck van onse natie*, hare rechterhand ende een kusjen, waarover die Coninck in zijn ghemoedt so seer verheuet is, dat hij haer terstont tot een wijve genomen ende vercooren heeft.» WINSEMIUS meent nog dat daarna die gewoonte van kussen in Brittannje heeft plaats gegrepen, »also dat den Hoogleerden ERASMUS Rotterodamus door d' selve maniere van soentien te geven, gantsch Britannien poetischer wijze daer door ghepresen heeft.» — Die deftige ERASMUS was dus ook al niet beter als de geleerde JANUS SECUNDUS met zijne heerlijke *Basia!* — Op de overeenkomst van het Friesch met het Engelsch behoeven wij slechts te wijzen. Dr. BOWRING gaf eens eene proeve van eene Engelsche vertaling uit het Friesche in 52 woorden, waarvan 51 slechts weinig veranderd waren (1). LATHAM, een bevoegd beoordeelaar, zegt: »Wil men het oorspronkelijke Germaansche element der Engelschen opsporen, men zoek het niet tusschen de vier zeeën maar bij hunne overzeesche bureu in Friesland (2).

Ook Warners, met de Anglen zoo naauw verbonden, dat hunne wetten, volgens (3) MULLER omstreeks het jaar 556 op-

Lief King Wachs Heil! the Maiden cried....

Wachs Heil! each Saxons throat exclaimed....

Wass Ail? the puzzled Britons asked....

Dear King, thy health! or *Grow in health!* for that's about the sense....
The very phrase ist just *Wax-Hale*.

(1) Ook te vinden bij W. EEKHOFF *Gesch. van Friesland* p. 453—454.

(2) Ll. p. 259.

(3) Zie KARL MACK in *Germania* IV, p. 391. H. MULLER gaf te Würzburg in 1840 uit: *Der lex Saxonica und der lex Anglorum et Werinorum Alter und Heimat*. Zie ook RUDOLF USINGER in *Wariner und Wagrier*, Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte Herzogthümer Schleswig-Holstein und Lauenburg. Kiel, 1872 II. p. 49 (3).

gesteld, het opschrift dragen *Lex Angliorum et Werinorum*, staken naar Britannia over. Waar? dat wijst *Warmond* het slot, *mund* der Warners bij Leiden aan den Rhijn aan. Oorspronkelijk woonden zij langs den regteroever van de Elve. Van hun later verblijf aan de kusten der Noordzee geeft PROCOPIUS een zeer interessant verhaal, waarvan de historische grondslag bestreden en verdedigd wordt. Voor het aantoonen van het bestaan van verkeer tusschen de tegenover elkander liggende kusten is het belangrijk (1). Enkele sporen van Warners meent men in de Engelsche plaatsnamen *Warrington* en *Warton* (2) nog aan te treffen.

Wij moeten onze historische beschouwingen ten slotte nog met eene opmerking omtrent den tijd van de invoering van het Christendom in Britannia besluiten. Tot vaststelling van den tijd, waarin sommige *sceattas* geslagen zijn, is dit volstrekt noodig.

Zonder twijfel bragten Romeinsche legioenen reeds vóór den eersten christen, - maar niet christelijken keizer CONSTANTIJN, (ten onregte) bijgenaamd de Groote (306—337) de kiemen van het christendom naar Brittannie over. — Een eeuw lang tot 410, toen zij het eiland voor goed verlieten, kon het uitspruiten en opgroeijen, maar onder de voeten der heidensche Picten, Schotten, Jutten, Saksen werd de jeugdige plant geheel vertrapt. Eerst op het einde der zesde eeuw (596) zondt de Paus GREGORIUS christen-zendingen naar Engeland. De Oost-Saksen omhelzen het christendom in 604. Het dringt naar het westen van het eiland in 607 door. Northumberland neemt het in 625 of 626 aan. De Oost-Anglen in 632, de West-Saksen in 635. De Anglen van het midden des eilands in 653 en de Zuid-Saksen eerst in

(1) Men kan het vinden met opgave der bronnen in het *Biogr. Woordenboek* van VAN DER AA op *Radigis*.

(2) TAYLOR, ll. p. 322 en 129.

681. — Dus eerst op het einde der zevende eeuw was Engeland gekerstend.

Nog moeten wij van iets melding maken t. w.: van de *Bretwalda's* of alleenheerschers die gedurende dezen tijd soms in Engeland optraden. Zoo onderwerpt EDWIN (617—633) zich alle Saksische koninkrijken (1). Het Kentsche rijk der Jutten blijft vrij. Hij wordt in 626 een christen. — OSWALD van Northumbria († 642) wordt als Bretwalda erkend door al de vier toen dominerende naties op het eiland, Anglen, Britten, Schotten en Picten (2). Acht zulke Bretwalda's heerschten eer EGBERT (827) de eerste absolute monarch werd (3).

Eindelijk: Engeland op het einde der zevende eeuw gekerstend, genoot gedurende de volgende eeuw betrekkelijk vrede en voorspoed, althans zoo veel als het gedurende langen tijd daarop volgende door Deenen en Nooren (1016—1042) besprongen en gedeeltelijk overheerd en eindelijk door de Noormannen (1066) veroverd, niet zoude genieten.

II.

Over Angel-Saksische sceattas en Franke saigas in de Nederlanden en in het bijzonder in Friesland, in de laatste jaren, gevonden.

Wij zullen tot dit gedeelte van onze verhandeling gekomen, ons, om vele redenen, onthouden van eene afzonderlijke beschrijving, stuk voor stuk, van al de op de platen A—G voorkomende muntjes. Wij verzoeken om ze *eerst* eens, met eenige

(1) FR. PALSGRAVE, *The rise and progress of the English Commonwealth*. London, 1832, 4to. Vol. I, p. 429.

(2) II. I, p. 433.

(3) *The Britons and the Saxons*. London, 12mo p. 34 (een volksge-schrift).

aandacht, naar volgorde te beschouwen en wanneer wij afzonderlijk één of meer er van vermelden, zich de geringe moeite te getroosten om ze even op te zoeken, waardoor het door ons daarover ter neder gestelde hun aanschouwelijk en helder zal worden. De platen A—G zijn de *illustraties* van onzen tekst; van ons geschrijf, dat wij zoo eenvoudig mogelijk zullen maken, opdat het ook voor niet muntkundigen, *geniessbar* zij. Die er meer over wil lezen, verwijzen wij naar ons veel uitvoeriger *Essai* op den titel vermeld.

Bij muntjes als die op onze platen zijn afgebeeld, komt, wil men goed ophelderen, alles aan op duidelijke, naauwkeurige bepaling van hunne types, beschouwd in hunnen *oorsprong*, *verbastering* (*dégradatie*) en soms in hunnen *terugkeer* of *réapparitie*.

In het geschiedkundig gedeelte van onze verhandeling hebben wij gezien, dat vooral *drie* volken de *Jutten*, *Saksen* en *Anglen* Britannia, tusschen de jaren 428—586, veroverden, en dat de *Jutten* slechts *één* koninkrijk stichtten, maar de *Saksen* *drie* en de *Anglen* zelfs *vier*. Bij gevolgtrekking zoude men dus kunnen vermoeden, dat deze *drie* van elkander onafhankelijke volkstammen, veroveraars van een gedeelte van Britannia, ieder voor zich geworden, ook ieder voor zich en dus *drie* van elkander in type verschillende muntsoorten, zullen geslagen hebben.

Wanneer wij echter opmerken, dat het enkele kleine koningrijke der *Jutten* door Saksische aan de landzijde omringd was, dan kan men reeds vermoeden, dat een *Jutsche* munttype niet te voorschijn zal treden. Evenzoo laat het zich denken, dat een nieuwe latere type zich zal vertoonen, als twee of meer der genoemde stammen onder *één Bretwalda* of *één meester* tijdelings staan.

Ook kon men vermoeden, dat de talrijke vonden van de oudste overzeesche Anglo-Saksische munten, *sceattas*, in Friesland, Zeeland en bij Duurstede gedaan, niet geheel en

al onvermengd zouden zijn met kleine muntjes van het vaste land, bepaaldelijk met die welke men eerst sedert korten tijd (1) voor Frankische kleine deniers, *saigas*, houdt.

Inderdaad laten de in Friesland gedane vier vonden van deze kleine muntjes, behoudens enkele daarin verdwaalde of wil men liever toegevoegde stukjes, zich tot vier types terug brengen. — Het zijn de volgende:

- I. De *Romeinsch-Saksische* type. Voorzijde: *Wolvin met de tweelingen* ROMULUS en REMUS; keerzijde: *Standaard*.
- II. De *Graeco-Gallisch-Angelsche* type. Voorzijde: *Wodanshoofd*; keerzijde: *Gedrocht of monster*.
- III. De *Frankische* of type van *Herstal*, aan de eene zijde het zoogenaamde zegel van DAVID of SALOMO vertoonende.
- IV. De *Koninklijke en Bretwalda* type, vooral kenbaar aan het koninklijke borstbeeld.

Wij hebben dus vier stellingen te bewijzen en zullen beginnen met n°. I, met den *Romeinsch-Saksischen* type, waarvan de oorsprong, verbastering en wederverschijning aanschouwelijk op de munten zelve zijn aan te toonen. Dan volgt n°. III, dien wij als den type van *Herstal* zullen leeren kennen. Voor de *Anglen* schiet, door deze beide afzonderingen, dan alleen n°. II over, dewijl de koninklijke n°. IV op zich zelve staat.

Wij hebben de Friesche vonden, vooral zoodanig geordend, gegroepeerd, dat de overgangen bij n°. I in het bijzonder in het oog vallen, maar om de zaken, die wij wenschten te bewijzen, nog duidelijker voor oogen te stellen, hebben wij de *prototypes*, de *voorloopers* van dezen type I op plaat A n°. I—VI laten afbeelden. Gelijk wij zullen aantoonen, stammen (om dit woord eens te gebruiken) de voorzijden (1) der munt-

(1) Sedert 1859, toen de heer L. DE COSTER in de *Revue de la Numismatique Belge*, 3e serie, T III, p. 210—238 zijne *Considérations à propos de quelques deniers inédits de Pepin le bref et de Charlemagne* uitgaf.

jes op plaat A 1—12, B 13—27, C 1—13, E a en g, E 1—3, F 4 en 7, 13—19, 21—22 en 24 af van de *Wolvin* met de tweelingen ROMULUS en REMUS er onder, op plaat A III—VI te zien.

Het zijn verbasteringen, dégradaties van deze voorstelling. De *herleving*, *réapparitie* van dezen type op latere *Angel-Saksische* munten vindt men afgebeeld onderaan op pl. D. Desgelijks hebben wij den *prototype* van de keerzijde dezer muntjes, den *Standaard*, aangewezen in het nummer X op plaat G te zien. Dien *Standaard* vindt men op de keerzijde plaat A 1—12, B 13—27, C 1—12 en 15, D 19—21, E a. e. f. g. o. q. r. s. en E 1—3, F 6, 8—11, 13—15, 17—24, G 40 en G *Hallum* 32—33 afgebeeld.

Na deze algemeene opmerkingen tot eenige voorloopige toelichting der platen voorop gezet te hebben, gaan wij over, om in eenige § § het een en ander tot de muntjes betrekkelijk te beschouwen:

§ 1. De vonden van *sceattas*, waar zij geschied zijn. Wanneer drie der in Friesland gedane vonden vermoedelijk aan de aarde zijn toevertrouwd.

§ 2. De naam van *sceatta*; hun gewigt en gehalte.

§ 3. Wanneer, waar en door wie zij geslagen zijn.

§ 4. De vergelijking en afleiding van hunne types.

§ 5. Prototype der voorzijde der *sceattas* Type I. *Wolvin-Standaard*. Doorgaande verbastering daarvan. — Tijdelijke herleving. — Prototype der keerzijde.

§ 6. Type III of die van *Herstal*.

§ 7. Type II of Wodan-Monster type met de afwijkingen van dien type der Anglen.

§ 8. Type IV of de koninklijke.

§ 9. Romeinsche Letters en Runen op de *sceattas*.

(1) Soms moest de *Wolvin* als *keerzijde* worden afgebeeld, zoo als pl. C 14 en F 4 en 7, Bij F. 4 zelfs als type *galei*, om redenen later te vermelden.

§ 1. *Vonden van sceattas:*

Alhoewel er ook in Frankrijk en vooral op de Britsche eilanden een aantal *sceattas* van tijd tot tijd zijn gevonden (1), zoo zijn wij van oordeel, dat de vonden in Friesland in de laatste jaren gedaan in belangrijkheid deze overtreffen. Zij maakten toch een geheel uit en werden niet verstrooid; men vond hier de *sceattas* ook zoo niet, bijna stuk voor stuk, als te Duurstede en Dornburg, beide plaatsen ook tot het Friesland der 8ste eeuw behorende.

Het was wijlen de heer C. A. RETHAAN MACARÉ, die in eene Verhandeling, gehouden den 9 October 1837, in het Zeeuwsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Middelburg (en aldaar met 5 platen, in 1838, uitgegeven), het eerst vooral de aandacht op de bij Dornburg, van tijd tot tijd, gevondene soms merkwaardige munten vestigde. Hij liet op de platen II en III een dertigtal *sceattas* afbeelden, gevolgd door eenige anderen, opgenomen in zijne *Tweede Verhandeling*, den 5 April 1854, t. a. p. gehouden en in 1856 uitgegeven. Wijlen Prof VAN DER CHIES nam ze meest allen over in het laatste deel van zijn bekend werk te Haarlem, in 1866 in het licht verschenen. Hij voegde er eenigen bij te Dornburg, Duurstede en in Friesland, waarschijnlijk bij Bolsward, gevonden of elders hier te lande zoo als in de verzameling van het Zeeuwsch Genootschap bewaard.

De opgravingen toch bij Duurstede in de jaren 1841, 1842 en later gedaan, hadden ook eenige *sceattas* te voorschijn gebracht, doch wier toestand meestal getuigde, dat zij uit een

(1) Afgebeeld bij a. R. RUDING, *Annals of the Coinage of Great Britain*. London, 1840, 4to. Vol. I, pl. 1, no. 1—36, pl. 2, no. 1—37. b. E. HAWKINS, *the Silver Coins of England* London, 1841, Svo. pl. III, no. 32—49, IV, pl. 50. c. J. LELEWEL, *Numismatique du Moyen-Age*. Paris 1835, pl. III, no. 20—26, 21—24 en op de plaat XII van zijn *Atlas du Type Gaulois ou Celtique*. Brux. 1840, herhaald in zijne *Réapparitions du type Gaulois*. Brux. 1841. d. G. COMBROUSE, *Monnaies nationales*. Paris, 1840, pl. 28 en pl. 156, enz. enz.

brand afkomstig waren. Desgelijks dragen de meeste bij Domburg, in de laatste jaren, vrij talrijk gevonden sceattas, die ons de heer A. H. G. FOKKER te Middelburg toezond, de kenteekenen van lang aan de werking van water of vocht te zijn blootgesteld geweest. Voor de juiste, oorspronkelijke gewigtsbepaling deugen deze dus niet.

De vonden bij Hallum (1866) en bij Franeker (1868) en vooral de laatste bevatten daarentegen zeer duidelijke, niet verroeste, niet afgesleten stukken. Er zijn zelfs bij den Franeker vond een groot aantal, die *à fleur de coin* of fonkelnieuw zijn; vooral die, welke op plaat B, onder n°. 15-19 voorkomen en in talrijke exemplaren voorhanden zijn. De Hallummer vond van omstreeks 250 stuks, door de heeren DE HAAN en ECKHOFF beschreven, was trouwens in een potje (1) aan de aarde toevertrouwd. De Franeker vond van omstreeks 400 stuks is waarschijnlijk in een vergaan houten kistje besloten geweest, althans zoo liep het gerucht. Men vindt er ook eenige kleine zilveren voorwerpen, lepeltjes, haarnaalden, een ring, hengsels enz. bij, die in het Leidsche Rijksmuseum zijn nedergelegd, gelijk de helft van dien vond in het Leidsche Akademisch penningkabinet. Een derde vond van omstreeks 150 stuks, in 1863, bij Ter Wispel gedaan, bevatte ook zulke toevoegsels van zilveren, vroeger of later gesmolten staafjes; hij werd door ons aangekocht en als geschenk van wijlen den heer Mr. J. H. VAN BOELENS aan de kleine verzameling van het Friesch genootschap toegevoegd, na in de *Revue de la Numismatique Belge* 1863 (2) en het *Verlag* 1862/63 door ons te zijn beschreven en opgehelderd. Deze vond bevat (en dit is opmerkelijk) maar *éne* soort van sceattas, één

(1) Afgebeeld op plaat II van het werkje van de heeren F. DE HAAN en W. ECKHOFF: *Angelsaksische munten in 1866 gevonden in Friesland beschreven en toegelicht*. Leeuw 1866.

(2) Dit stukje getiteld: *Monnaies anciennes trouvées en Frise* werd door den heer JOHN EVANS in *the Numismatic Chronicle*, 1864 vertaald en met aanmerkingen verrijkt.

type, dien der Anglen, pl. D *a—b*. De tegenwoordige toestand dier muntjes laat veel te wenschen over; na het vinden schijnt men ze met zand geschuurd, ja sommigen gebroken te hebben om te zien of zij van zilver waren. Toen men ze in zoogenaamde bonkaarde vond, waren zij besloten en bij elkander opgehoopt in eene vette specie, waarschijnlijk een overblijfsel van een menschelijk ligchaam, door de mannen van het vak *adipocira* genoemd.

Minder naauwkeurige berigten bezitten wij over eenen vierden vond van sceattas, die aan wijlen Prof. VAN DER CHIJS, omstreeks het jaar 1836, uit Bolsward gewierd. Hij nam er een paar stukjes van in zijn werk op, die ons aantoonen, dat de typen I en II daarin vertegenwoordigd waren (1).

Onze platen zullen eenig denkbeeld geven van de overgroote verscheidenheden (varieteiten) van de *sceattas* en ook der later te vermelden *saigas*. Het schijnt als of geen enkel stuk, uitgezonderd sommige op pl. B 15—19 afgebeeld, met denzelfden stempel is geslagen.

Van waar die eindelooze verscheidenheid?

Om die vraag te beantwoorden, moeten wij vooraf opmerken, dat wij ditzelfde ook vinden op Noorweegsche munten, in de 11de eeuw geslagen en dat de Deenen en Nooren, in de 11de eeuw, meesters van Engeland geworden, de *sceattas* met hunne eindelooze varieteiten moeten gekend hebben. Een deskundige (2) verklaart dit gelijke verschijnsel op die munten uit de bedoeling van de muntmeesters, om door deze varieteiten als aan hen bekende teekens terstond te herkennen, door wien, waar, hoe zwaar en zelfs meent hij, tot welk gehalte de munt was geslagen.

Zeker werd het voor de muntmeesters, die deze stempels

(1) Zie bij v. D. CHIJS, (*De munten der Frankische en Duitsch—Nederlandsche vorsten*, Haarl. 1866), pl. IV, no. 22, bl. 33 en pl. IV, no. 30, bl. 35—36.

(2) C. A. HOLMBOE, van Christiania, in het *Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde*, VI, 1846, § 80—81.

sneden of lieten snijden, zodoende gemakkelijker, om hun product onder de talrijke gelijksoortigen te herkennen. (Zoo hebben onze bankbiljetten ook teekens, zegt men, aan het publiek onbekend, maar bij de bank bekend, waaraan de valsche terstond zijn te onderkennen). Daarbij kwam, dat Britannia of Engeland, ten tijde dat de *sceattas* daar geslagen werden, in een aantal kleine staten verdeeld was; dat een aantal der steden, vooral der groote, meer of min, wat hun muntregt betrof, zelfstandig waren; dat toen het Christendom was ingevoerd, ook aartsbisschoppen en bisschoppen muntten; ja, dat één staatje of één stad soms verscheidene muntmeesters had. Dit een en ander bewijzen talloze latere Angel-Saksische *pennys*. Geen wonder dus, dat de verscheidenheden (varieteiten) bij de oudere *sceattas* even groot zijn.

Een andere vraag is deze: *Hoe kwam die menigte van sceattas in ons land?*

Duurstede, een overoude koopstad door de Noormannen herhaaldelijk verbrand, kreeg ze door haren overzeeschen handel. Domburg, in Zeeland, tegenover de Britsche kusten gelegen, was eene *in-* en eene *ontschepingsplaats*, waarvan de talrijke gelofte-steenen aan *Nehalennia* gewijd en aldaar gevonden, kunnen getuigen. Het was eene veerplaats. Maar hoe kwam de inhoud der drie vonden van *Ter Wispel*, *Hallum* en *Franeker* in Friesland?

Het is gelukkig, dat men van die drie vonden bepaald kan zeggen, *wat* zij bevatten, *wanneer*, *waar* en *hoe* zij zijn voor den dag gekomen.

De vond van *Ter Wispel*, in 1863, geschiedde op eene plaats juist aan het einde van het voormalige Boerdiep of de Middellzee gelegen, dus op een plek geschikt voor uit Engeland komenden, om zich te ontschepen of derwaarts willende oversteken, te scheep te gaan. De reeds vermelde omstandigheden wijzen kennelijk op iemand, die hier eenzaam in het moeras zijn leven liet en wegzonk of wiens ligchaam hier

aanspoelde, onberooft van eenen buidel gelds en de zilveren voorwerpen daarin mede vervat. Zeer opmerkelijk is het, gelijk wij reeds zeiden, dat dit geld slechts uit één soort van den type *Wodan-monster* bestond (1). De reiziger was dus regelrecht uit een land gekomen, waar alleen die muntsoort gangbaar was. Indien hij uit het Oosten kwam met het plan om zich in te schepen aan het einde van het toen zeer bevaarbare Boerdiep, dan kan dit kennelijk heidensch geld van Anglen afkomstig zijn, die zich toen in de Geldersche streken volgens MOLHUISEN ophielden. Het geld is dan door hen nog vóór hunnen overtocht naar Britannie, op het vaste land geslagen (2). Of ontscheepte hij of spoelde zijn ligchaam op de vindingplaats van zijn geld aan, dan moet hij uit het N. van Engeland of liever uit het Z. van het tegenwoordige Schotland gekomen zijn. Daar werden in het jaar 547, Bernicie en in het jaar 559, Deira, twee der vier rijkjes der Anglen gesticht, en wij zullen u later aantoonen, dat het geld, dat die Ter Wispeler N. N. bij zich droeg, bepaald munt der Anglen was.

Vermits het onvermengd was met een der andere drie genoemde types, zoo was het ouder als dat van den koninklijken type. De man moest ook komen uit een streek, waar de Romeinsch-Saksische type geen cours had; dat is bepaald uit het Noorden van Engeland, uit een rijk der Anglen niet grenzende aan een Saksisch koninkrijk, in welk geval alleen het afgelegen echt heidensch *Bernicie* of *Deira* verkeerden. Daar alleen kon een niet vermengde geldsomloop van Angelsche munten plaats hebben.

De naar tijdorde tweede en derde vonden, die van Hallum en

(1) Zie pl. D a-b en vergelijk pl. D 25-30 (Hallum), pl. E d (Duurstede).

(2) Wij hebben deze stelling in de *Revue de la Numismatique Belge* van 1863, p. 396, verdedigd, maar de vermengde vonden bij Hallum en bij Franeker later geschied, doen ons het andere gevoelen, dat de Anglen geen geld vóór hunnen overtocht naar Britannie sloegen, nu aannemen.

Franeker leveren in hunnen inhoud ook zulke verschijnsels op, die ons op het spoor voeren, van waar zij kwamen. Die van Hallum namelijk is voor $\frac{7}{9}$ gedeelten zamengesteld uit dezelfde soort van muntjes met denzelfden type als waaruit de geheele vond van Ter Wispel bestaat, te weten, die van *Wodan-Monster* of der Anglen. Zie plaat D 25—30. Behalven enkele afwijkende stukjes zijn de overschietende $\frac{2}{9}$ verdeeld in muntjes der Saksen $\frac{1}{9}$; type *Wolvin-Standaard* pl. C 4—11, G 32—33 en omstreeks $\frac{1}{9}$ type van *Herstal*, D 22—23. Het opzettelijk vrij diep begraven in een potje in een hoog terp bij Hallum duidt eenen bezitter aan voor het verlies van zijn toenmaals vrij wat meer als nu beduidend geld en voor zijn leven vreezende; eenen man, eenen handelman, die daar woonde, althans langer dacht te vertoeven of terug te keeren, opdat, wanneer het gevaar was geweken, hij zijnen schat weder kon opdelen.

Hetzelfde kan men van den vond bewesten Franeker in de hooge terp aan de trekvaart, in Junij 1868 gedaan, zeggen; de zilveren voorwerpen daarbij gevonden even als bij den vond van Ter Wispel duiden nog meer eenen handelman aan.

Daar het gewigt der muntstukjes in die tijden en nog later zoo grootelijks verschilde, zoo woog men toch elkander bij grootere betalingen het geld toe en klompjes zilver, zilveren naalden of pinnen konden, op deze wijze daar bijgevoegd, even zeer betaalmiddel zijn. Soms vindt men het weegtoestel nog bij de munten. Een *pond Vlaamsch*, een *pond Sterling* herinneren er ons nu nog aan. De *sterling* verving de *sceatta*. Hoogst merkwaardig is het, dat de vond bij Franeker geen enkel muntje der Anglen d. i. van den type *Wodan-Monster* bevat, maar gelijk die van Hallum voor $\frac{1}{9}$ uit den type van *Herstal* is zamengesteld, zoo bestaat de Franeker vond voor $\frac{1}{8}$ daaruit. — Wij zullen later aantoonen, dat dit geld eenigen tijd vóór het jaar 752 te Herstal, een uur ten N.

van Luik, het stamslot van PEPIJN VAN HERSTAL vermoedelijk is geslagen.

Het voorkomen van de laatstgenoemde muntjes in beide vinden wijst op relaties van die beide bezitters, die handelslieden, met het Z. O. van het tegenwoordige België. Daarentegen had de Franeker bezitter geenen omgang gehad, geen relaties aangeknoopt met de Anglen. Zijn geld kwam voor meer als $\frac{1}{9}$ uit een der drie Saksische rijken in Engeland. Daar deze allen nog aan rijken der Anglen grensden, waar het geld van beide volksstammen en beide types vermengd cours moest hebben (gelijk men nu nog in Brabant, Limburg en in de Achterhoek gemengde geldsomloop aantreft), zoo gelooven wij, dat hem dit onvermengde Saksische geld met de type *Wolvin-Standaard* in of uit *Kent*, het Jutsche koninkrijkje gewierd (1). De Hallummer bezitter daarentegen verkreeg $\frac{2}{9}$ van zijn geld in of uit *East-Anglia* of *Mercie*, grenzend aan Essex, Sussex, Wessex. Daar moet een vermengde geldsomloop geweest zijn.

Dat er toenmaals reeds handelsbetrekkingen tusschen Franken en Friezen bestonden, hebben wij elders (2) aangetoond. Het vinden der Angel-Saksische sceattas vermengd met Frankische saigas van Herstal en enkele andere Merovingische, in groote hoeveelheid in Friesland, toonen zoo wel handelsrelaties van Friezen met Franken als Angelsaksen aan.

Op sommige der Hallummer en Franeker sceattas komen Christelijke emblemata, vooral lange kruizen (†) voor, bijzonder in den Standaard b. v. A 11—12, B 13—14 en 22, doch daar die Standaard verminkt is gecopieerd, overgenomen van munten van Christen-keizers, zoo bewijzen die kruizen nog niet het Christendom van den stempelsnijder of munter.

(1) Juist in Kent was de meeste beschaving en de munten, B 15—19, die het meest in den Franeker vond vertegenwoordigd waren, zijn uitstekend goed gesneden.

(2) Zie *de Koophandel der Friezen tot aan den dood van KAREL DEN GROOTEN* († 814). Utrecht 1846.

Ook het kortere *kruis*, b. v. D 31, vóór het borstbeeld geplaatst, duidt zulks nog niet bepaald aan: *het is een teeken van gezag*. Merkwaardig om den overgang aan te toonen is b. v. C 13, voorzijde der misvormde Wolvin, het oude wapen van het heidensche Rome en keerzijde de twee mannen (zendelingen? mede-regenten — koningen? — krijgslieden??) bij een opgericht lang kruis. Heiden- en Christendom raken hier elkander aan. Het muntje is, *à deux mains*, aanneembaar voor heiden en christen.

Maar, vraagt gij welligt, *wanneer zouden die munten bij Hallum en Franeker begraven en wanneer die bij Ter Wispel gevonden in het moeras verzonken zijn?*

Bij de beantwoording dier vraag zij de geschiedenis onze geleidster. Wij hebben gezien, dat geheel Engeland eerst op het laatst der zevende eeuw het Christendom had omhelsd. De Friezen bleven nog veel langer geheel en al heidenen. In den winter van het jaar 678 landt de uit York verdreven bisschop WILFRID in Friesland. Hij komt er toevallig, daar hij uit Engeland niet naar Frankrijk durft over te steken, om door dat laatste land naar Rome te trekken, waar hij hulp wil vragen. ADGILD, de Friesche koning, ontvangt hem gastvrij en laat hem toe in zijn land het Christendom te prediken. Aan den Angelsaksischen bisschop valt het niet moeilijk, om zich door de Friezen te doen verstaan en toen hij, in het voorjaar van 679, uit Friesland vertrekt, zijn talrijke doopelingen getuigen en bewijzen daarvoor. Ongelukkig voor de ontwikkeling van het Christendom en de beschaving, sterft ADGILD spoedig na WILFRID's vertrek. Hij bekomt tot opvolger dien RABBOUD I, die een type is van het Friesche heidendom. Deze roeit het Christendom genoegzaam voor goed uit en geeft daardoor een reden te meer voor de Frankische Christen-naburen, om de heidensche Friezen aan te vallen. Het gelukt aan PEPIJN VAN HERSTAL om, in het jaar 689, RABBOUD I te overwinnen en schatpligtig te maken. Maar

herhaaldelijk (A° 696) en vooral kort nadat deze PEPIJN (16 Decb. 714) gestorven is, werpt RADBOUD I het dwangjuk weder van zijne schouders. Hij sterft echter in het jaar 719. Zijn opvolger ADGILD II (of volgens sommigen POPPE [POPO, BOBO] geheeten, die in 734 met den titel *dux* ten tooneele verschijnt) volgt zijn voorbeeld. KAREL MARTEL, de opvolger, als *major domus*, van PEPIJN VAN HERSTAL, heeft te veel in het zuiden te doen met de tot diep in Frankrijk doorgedrongen Arabieren, om van 719—733 de Friezen in het verre Noorden te kunnen bestrijden. Maar toen hij de handen in het zuiden vrij heeft, rukt hij naar Friesland op. Reeds in 733 valt hij met een leger in Westergoo (1), maar dat feit is hem niet voldoende. In het volgende jaar (734) scheept hij op eene groote vloot een talrijk leger in, zeilt het Boerdiep op en landt in het hart van Friesland. Te vergeefs bestrijdt de *dux* (hertog of heeraanvoerder) BOBO, POPO of POPPE hem. Deze en velen zijner landgewesten sneuvelen. Het Frankische leger landt nu *aan beide zijden van den zee-arm*, verbrijzelt de heidensche heiligdommen en *keert met grooten buit beladen terug* (2).

Wij wagen het te gissen, dat toen in die tijden van geweld, zoowel bij Hallum als bij Franeker, aan beide zijden

(1) In de *Jahrbücker des frankischen Reiches 714—744*. Die Zeit KARL MARTELLS von THEODOR BREIJSIG. Leipsig 1869. ADGILD wordt door RICHTHOFEN en BREIJSIG ALDGISL genaamd en POPPE door BREIJSIG (volgens den Codex Boher) BOBO, sonst POPO." Van den eersten togt van 733 vermelden de *Annales S. Amandi* en *Tiliani* alleen dit: "Ad ann. 733. Karolus venit cum exercitu in Wistragon." Bezette hij toen Staveren in Westergoo om vasten voet aan gene zijde van het Flie te krijgen? Op het volgende jaar vermelden de *Annales S. Amandi*: "Iterum Karolus venit cum exercitu in Wistragon."

(2) Cont. FRED. c. 107 (*Jahrbücker* II. p. 73 (4): In gentem durissimam maritimam Frisionum nimis crudeliter rebellantem praefatus princeps (Carolus Martellus) audacter navali evectione properat, certatim ad mare ingressus, navium copia adunata, Wistrachiam et Austrachiam, insulas Frisionum penetravit super Burdine fluvium castra ponens. Bobonem (Poppo?) gentilem Ducem illorum, fraudulentum consiliarium interfecit; exercitum Frisionum prostravit; fana eorum idolatriae contrivit atque combussit igni; cum magnis spoliis et praedis victor reversus est in regnum Francorum."

van het Boerdiep gelegen, de meermalen genoemde, muntjes aan de aarde werden toevertrouwd en dat de bezitters toen sneuvelden. Waren het vee-, paarden- of slavenhandelaars, zoo als die Friesche slavenkooper, dien wij in het jaar 679, als in Londen wonende vermeld vonden? Wie zal het nu, na verloop van meer als elf eeuwen zeggen?

Onze gissing omtrent dit tijdstip, 734, van begraving dezer *sceattas* en *saigas* wordt zeer versterkt door het niet voorkomen van eenen enkelen *penny* daarbij en door het wel voorkomen der oudste munten van *Herstal* in beide vonden. Die van koning PEPIJN DE KORTE, mede van *Herstal* (752—768) geslagen, ontbreken er ook in. Slechts eenigen tijd vóór het jaar 752, moeten dus deze muntjes aan de aarde zijn toevertrouwd. Opmerkelijk is het ook dat juist ADGILD I († 679) voorkomt als opwerper (verhooger?) van dijken en terpen, in welke laatste de Hallummer en Franeker vonden gedaan werden.

De munten te Ter Wispel gevonden moeten vroeger als het jaar 734 verloren zijn gegaan. Opmerkelijk toch is het, dat zij zeer ruw van bewerking zijn. Het *Wodunshoofd* op velen daarvan (zie plaat D a.) is zoo ruw, dat men het geïsoleerd gezien niet dadelijk voor een hoofd zoude herkennen. Bij anderen uit dien vond (D b.) komt dit duidelijker uit, maar als men daarbij de soortgelijke Hallummer muntjes vergelijkt (plaat D 25—30), dan ziet men daar dat hoofd veel beter gesneden: vooral op het muntje E h is het kopje bol, hoog en fraai opgewerkt. — De Ter Wispler munten zijn dus de oudste, de eerste proeven van de Anglen in de stempelsnij-kunst en vernits zij zich niet voor het jaar 586 in Engeland voor goed gevestigd hadden, zoo gissen wij, dat deze muntjes in de zevende eeuw zijn geslagen, geruimen tijd voor de muntjes in de Hallummer en Franeker vonden aanwezig. Deze toonen toch eene betere en hier noodzakelijk latere bewerking aan.

§ 2. *Naam, waarde, gewigt en gehalte van de sceattas:*

Sceatta is een Angel-Saksisch woord. Volgens BOSWORTH schrijft men het *sceat*, *sceatt*, *scaett*, maar *sceatta* is ook in gebruik, allen beteekenende *geld*, *pecunia*, *thesaurus* en ook *pretium* al wat *waarde* heeft. Even als het woord *pecunia*, (*geld*) is afgeleid van *pecus*, *vee* (omdat *vee* het hoofdbestanddeel oudtijds der bezitting uitmaakte) zoo beteekent *sceat*, *schet* in het met het Angel-Saksisch zoozeer overeenkomende Oud Friesch ook *geld*, *waarde* en *vee* (1). *Schat*, *bruidschat* herinneren er ons nog aan. De *sceatta*, het muntje, was bij de Angel-Saksen het gewone betaalmiddel en daarom duidde dat woord bij hen *de munt* aan. Zijne *sceat te betalen*, beteekende later zijne rekening, zijne *schuld* te betalen. Hier zeggen wij nog zijne *schatting* te betalen en bij de income-tax kan men zeggen: ik ben op zoo veel *sceattas*, nu *guldens*, inkomen *geschat*.

Oorspronkelijk had de *sceatta* dezelfde waarde als zijne opvolgster de *penny*. Hij was kleiner in omvang als deze, maar daarentegen ook dikker. RUDING zegt, dat men gedurende de regering van ETHILBERT II (749—760) *of wat vroeger* begon *pennies* te slaan (2). Wij voeren dit feit nog ten voordeele van onze bewering aan, dat de Hallummer en Franeker depots, in 734, begraven zijn.

Merkwaardig is het ook, dat men in Friesland zoo vele *sceattas* vindt, maar slechts zeer zeldzaam een enkele Angel-Saksische *penny*. Daarentegen veelvuldig de latere middel-euwsche *sterlings*.

BOSWORTH (3) zegt nog, dat ten tijde van ETHILBERT I (565—615) de *sceat* het $\frac{1}{20}$ was van den *shilling*, toen een denkbeeldige munt, zoo als nu nog het *pound sterling* TURNER. (4)

(1) Zie in de aantekening van den heer W. EEKHOFF, II. bl. 19, de plaats uit *de Lapekoer*: „Een schat op it Hollöansk is it ald Frieske *sket*, dat scot-, hok- of stoalfe, eak wol hoklingen, betjut enz.”

(2) Ll. p. 116.

(3) *Dictionary* II. p. 59 (b).

(4) Ll. II p. 499.

merkt op, dat de A. S. woorden *mynet* (*stempel*), *munt*, *my-netian* (*munten*), *mynetar* (*munter*), kennelijk van de Latijnsche woorden *moneta* en *monetarius* ontleend zijn. Hij maakt daaruit op, dat de Angel-Saksen eerst het munten van de roomsche geestelijkheid, die met het latijn bekend was, leerden. Maar hoe kwamen dan de heidensche voorstellingen daarop, indien de Angelen niet eerder muntten, voordat zij bekeerd waren? Kan men die woorden niet later verknoeid overgenomen hebben? In de Friesche taal geschiedt zulks nog dagelijks.

Op het gewigt der bij Fraeaker gevondene muntjes als zoo uitstekend bewaard, kan men vertrouwen. Van de zwaarste der muntjes (type *Wolvin-Standaard*) B 16, wegende 1 285, waren er een 70 stuks (bijna $\frac{1}{5}$ of $\frac{1}{6}$ van het geheele depot) aanwezig. De ligste van dezen type uit denzelfden vond was A 5 wegende maar 1.000. Een groot verschil bij het gemiddelde gewigt, dat MACARÉ verkreeg van 65 stuks van dezen type, die gemiddeld maar 0.870 wogen. Maar, zoo als wij reeds zeiden, de sceattas in Zeeland gevonden, hebben gewoonlijk veel geleden. MACARÉ vindt, zoo hij meent, ook *halve*, ja zelfs *kwart* sceattas. Van de eerste wogen 46 stuks gemiddeld 0,500. Van de laatste 16 stuks gemiddeld 0,250. Zulk een kwart sceatta, volgens hem, vindt men op plaat E 3. Het gehalte van drie soorten van sceattas deelt MACARÉ ook mede (1).

§ 3. *Iets in het algemeen over den tijd, wanneer, waar en door wien de sceattas zijn geslagen:*

Verreweg het grootste gedeelte der *sceattas* dragen geene om- of opschriften en op die enkele zeldzame stukjes, welke ze vertoonen, staan nog maar weinige letters of runen, uit welke het meestal zeer moeilijk is een woord of naam te maken en nog moeilijker, die goed te huis te brengen of toe te passen. *Data* of tijdaanwijzingen ontbreken geheel, al was het alleen, omdat de oudste Angel-Saksen geene tijdre-

(1) Sceatta met *Wolvin-Standaard* of tweede soort van MACARÉ, II. I, bl. 21 en II bl. 40. Zwaarte 0.943. Gehalte 0.5387 zilver, 0.0060 goud, 0.4543 koper, benevens eenige sporen van tin.

kening hadden althans geene der elkander opvolgende jaren, evenmin als nu nog de Javanen.

TURNER, de geschiedschrijver (1), verklaarde dan ook, dat deze materie in dikke duisternis was gehuld en RUDING (2), de penningkundige, dat er geene middelen bestonden, om den tijd te bepalen, wanneer de *sceattas* geslagen zijn. Echter zijn er sommige punten, die men, ten hunnen opzichte, als vastgesteld kan beschouwen, b. v. »Het zijn de oudste Angel-Saksische munten.» Sommige toch missen niet alleen alle kenteekens van door Christenen te zijn geslagen, maar vertoonen zelfs kennelijk heidensche teekens in den type *Wodan-Monster*.

De overgang van het heidendom tot het Christendom is daarop soms zelfs zichtbaar (plaat C 13) De zegepraal des Christendoms desgelijks (D 18, F 12). De oudste *sceattas* zijn zonder om- of opschriften. De nabootsing van Romeinsche munten toen gangbaar in Britannia is bewijsbaar bij den type der Saksen *Wolvin-Standaard*. De navolging van eenen Graeco-Gallischen type bij den Angel-Saksischen *sceatta* met den *Wodanskop*. Ten laatsten verschijnen er *Konings-* of *Bretwalda-munten*, waarschijnlijk eerst zonder, daarna met bijschrift, in *runen* en later in Romeinsche letters. Het geheel gemis der eersten (met runen) en de groote zeldzaamheid der laatsten (met Romeinsche letters) in de Fresche vonden, doen vermoeden, dat zij in geringen getale zijn geslagen. Zij zijn ook in Engeland zelf, met runenschrift, dan ook zeer zeldzaam. — De *sceattas* met den type *Wolvin-Standaard* zijn van het midden der zesde tot in het begin der achtste eeuw geslagen. Iets later begon men de *sceattas* *Wodan-Monster* te slaan. De eersten sloegen de Saksen, de laatsten de Anglen. En Anglen en Saksen sloegen de latere konings *sceattas*. De eerste waarschijnlijk de meeste zoo niet alle

(1) TURNER, II. II, p. 497.

(2) RUDING, II. I p. 115.

sceattas met runen. De Bretwaldas doen zich daarop als Engelsch—Romeinsche Caesars kennen, D 18, F 12 enz. — Soms kan men deze Engelsche koninklijkê sceattas bepaald van de Frankische Merovingische *saigas* onderscheiden door het voorkomen van runen daarop (E e. f. o.) Deze Merovingische *saigas* à profil komen ook in zeer enkele stukken in den Franeker vond voor, C 36—39. Daarentegen vindt men daarin en in dien van Hallum zeer talrijk eene muntsoort vertegenwoordigd, het zoogenaamde *zegel* van DAVID vertoonende. Doch deze muntsoort wordt niet in Engeland gemengd met *sceattas*, zoo als in Friesland, Domburg en Duurstede gevonden. *Zij behoort dus op het vaste land te huis.* Men moet die soort geheel afscheiden van de drie andere, de *Romeinsch-Saksische* (Wolvin-Standaard), de *Graeco-, Gallo-Anglische* (Wodan-Monster) en de *Koninklijke-Bretwalda type*, allen in Engeland geslagen.

De Angel-Saksen bedienden zich daartoe niet van de Romeinsche munthuizen in Britannie. Even als de Noormannen te Duurstede het Frankische munthuis vernielden, zoo zullen de Picten en Schotten de Romeinsche wel vernield hebben. Ook verliepen er te veel jaren tusschen het verlaten van het eiland (A° 410) en de eindelijke vaste vestiging (A° 586), als dat deze nog uit zich zelve konden voortdueren. Zij moeten destijds reeds lang te grond gegaan zijn en al bleven de munthuizen staan, de muntsnijders waren lang dood. Dat hunne kunst verbasterd was, toonen de groote verbasteringen van den Romeinschen type *Wolvin-Standaard* en de proeven om een gelaat te snijden (C 37, D 16).

§ 4. *Vergelijking en afleiding der typen.*

In het uitstekend werk van JOHN EVANS: *The coins of the ancient Britons*, in 1864 te Londen uitgegeven, treffen wij een aantal Britsche munten aan, vóór of in het begin der verovering, door de Romeinen van het eiland geslagen. Wanneer men ze vergelijkt met de *sceattas*, dan vindt men

geene overeenkomst van type. De types Wolvin-Standaard en Wodan-Monster of de koninklijke zijn er dus niet aan ontleend. LELEWEL (1) zag wel in de beide eerste dezer sceattas-soorten eene herleving, réapparitie van den type van sommige Gallische munten uit denzelfden tijd, maar voor den type *Wolvin-Standaard* moeten wij zulks ten stelligsten ontkennen en meenen dit te kunnen aantonen.

Het is een algemeene regel toch, dat *een volk* of wil men liever *HET volk alleen dat geld aanneemt, dat het kent, herkent, omdat het zoo dikwijls door zijne handen gaat!* Oudtijds konden weinigen lezen en vooral bij de Anglen en Saksen, was dit het geval, alhoewel zij letters, *Runen*, hadden. Met de opschriften der munten, al hadden zij er op of om gestaan, brak dus het volk zijn hoofd niet. Het zag maar naar den bekenden type, naar de bekende figuren. Soms gaf dit aanleiding om de munt eenen *bij- ja spotnaam* te geven b. v. rijder, mager manneke en honderd anderen. (Het zou wel aardig zijn ze eens te verzamelen als eene kleine bijdrage van het oudtijds meer jolige, joviale karakter van het volk). Maar wij dwalen af... Bij de Saksen, toen zij eens vasten voet op het eiland hadden gekregen, eeuwen na de heerschappij der oude Britten en vrij langen tijd na het verlaten daarvan door de Romeinen, ging het niet anders. Toen kenden de Britten dat oude Britsche geld (dat bovendien niet in groote hoeveelheid schijnt geslagen te zijn) niet meer: het zal toen wel uit den handel als niet gangbaar verdwenen zijn. Het was vervangen door het latere Romeinische geld en welk eene groote hoeveelheid daarvan in Britannia en Gallia geslagen werd, hebben wij uit de massa, die CARAUSIUS en ALLECTUS aldaar in zoo weinige jaren (287—296) lieten slaan, aangewezen.

(1) J. LELEWEL in zijn *Type Gaulois*, § 165. *Réapparition des images gauloises dans les sceattas des Anglo-Saxons*, p. 425—428. *Extrait*, p. 13—16.

De Gallische Saksers vestigen zich juist in die streken van Britannia, waar het Romeinsche element het meest heerschte, het Z. en Z. O. van het eiland. Zij vinden er het hun even als de Britten bekende Romeinsche geld gangbaar. Na jaren langen strijd worden zij van indringers, beheerschers van die streken en gevoelen behoefte aan meer numerair, daar zeer veel van het Romeinsch geld allengs is versleten, verloren, versmolten en dus uit den handel verdwenen. Zij beginnen, hoe gebrekkig dan ook, stempels te snijden, maar wetende, dat het volk eenen geheel nieuwen type moeilijk aanneemt, accommoderen zij, zoo goed en kwaad zij het kunnen, de sceattas naar de meest in omloop zijnde types van de Romeinsche *denarii*.

Laat ons zien of deze voorstelling van eene geleidelijke, natuurlijke toedragt van zaken niet ten volle bewaarheid wordt door het opsporen van den *urtypus* van de *wolvin-standaard* op hunne sceattas? Wij zullen zien, dat wij die niet bij de Galliers maar bij de Romeinen moeten zoeken.

§ 5. *Romeinsche prototypes der sceattas Wolvin-Standaard. Verbastering gaandeweg daarvan. Herleving.*

Om de zaak goed en grondig te leeren kennen moeten wij u, een oogenblik, terug voeren tot den aanvang der in nevelen gehulde geschiedenis van Rome. Wij verzoeken u een blik te werpen op onze plaat A. Men ziet daar no. I, een regts (voor den aanschouwer echter links) gewende wolvin (1). Het afbeeldsel is genomen maar eene groote bronzen wolvin te Rome in het *Pallazzo de' Conservatori*.

Dit is de door ons, in October 1871, geziene Capitolijnsche wolvin, een meesterstuk der aloude Italiaansche of Etrurische kunst. Het beest ziet regt voor zich uit en bemoeit zich niet met de tweelingen Romulus en Remus, die er van

(1) Gecopieerd naar pl. III van deel V van het *Zeitschrift* voornoemd. Berlin 1845, gevoegd bij een artikel van Baron Dr. von Köhne te St. Petersburg: „Die Typen Römischen Münzen,” p. 65—74.

ouds onder te vinden waren en ook nog, doch in veel lateren tijd, als de wolvin gegoten. De houding van die wolvin is niet deelnemend als die der wolvinnen op de munten III—IV, pl. A afgebeeld. Dit is dan ook een andere wolvin, de *Ogulinische* geheeten, gegoten in het jaar 457 of 458, van de stichting van Rome, op last van de Aedilen CNAEUS en QUINTUS OGULINUS. Deze wolvin keert haar kop, als het ware met moederlijke zorg, naar de onder haar geplaatste en haar zuigende tweelingen.

Deze voorstelling herinnerde de Romeinen steeds aan de romantische stichters van hunne eeuwige stad. Waar of niet waar mogt het voorval zijn, voor het effect deed het er niets toe.

De afbeelding er van was een geliefkoosd onderwerp, dat tallooze malen op hunne familie-, consulaire en keizers munten en canéen voorkomt.

Wij zien b. v. die voorstelling, au grand complet, pl. A. III op eene munt van *Sextus Pompejus Fostlus* (1).

De wolvin *Iha* kijkt om naar de tweelingen, die haar zuigen. Achter haar staat de herder van den nijdigen koning AMULIUS, FOSTLUS genaamd, hij die de tweelingen tot zich nam. Hij heeft den *pileus* op zijn hoofd en draagt de *tunica*. Op den achtergrond is de *figus ruminalis* (2), de heilige vijgeboom met drie takken, oudtijds in Rome aanwezig. Zelfs de twee aan Mars, den vader der tweelingen, geheiligde spreeuwen zijn er op te vinden.

ROMA, het onderschrift, wijst, ten overvloede, nog eens aan, wat deze voorstelling beteekent. Het omschrift SEX(TUS) POM(PEJUS) FOSTLVS duidt waarschijnlijk den consul van dien naam, in het jaar 717 van Rome aan.

Munten van de familie TERENTIA, van de keizers DOMITIANUS (3) en ANTONINUS PIUS vertoonen desgelijks de omkij-

(1) VON KÖHNE, II. plaat III, no. 1.

(2) *Ruma* als het jongere *mamma*, het speen, de mam van eene wolvin, koe enz.

(3) Zie plaat A no. V volgens COHEN, Vol II, pl. XII, no. 292.

kende wolvin. — (Op eene groote bronzen munt van den laatstgenoemden vindt men eene zeug met vier biggen, die haar zuigen, er onder. Wij hebben deze munt op pl. A II laten afbeelden (1) ter vergelijking met het *viertal* zuigelingen van pl. A 10, B. 16—20 enz. —) Vooral op de munten van CARAUSIUS, den stichter of schepper van het Litus Saxonicum, komt deze voorstelling herhaaldelijk voor. Zie die op eene gouden munt van hem pl. A. IV met het omschrift ROMANO(RUM) RENOV(ATORI), door COHEN (2) op eene waarde van 1200 francs geschat. Zelfs onder den Christen keizer CONSTANTIJN DEN GROOTEN (306—337) houdt deze heidensche voorstelling nog zoo stand, dat op niet minder als zestien plaatsen (3) munten met dien type geslagen werden en geen wonder, want deze voorstelling heeft het zelfde doel als het wapen op andere munten. Zij is als het ware *het wapen van de stad Rome*.

In Gallia en ook in Britannia, waarop CONSTANTIJN DEN GROOTEN naauwe betrekking had, moeten groote hoeveelheden van die muntjes, in de vierde eeuw, in omloop zijn gebragt, ten minsten zij worden er in onze dagen nog terug gevonden. Onder de muntplaatsen daarvan treft men ook Londen (3) aan. Ook halve denarii (4) van dezen type, zelfs stukjes nog kleiner als onze *sceattas*, met de Wolvin er op, komen nog voor en zijn in die tijden geslagen (5).

CONSTANTIJN de jongere (337—340), VALENS (364—378) slaan ook nog munten met dien type en zoo naderen wij allengs het jaar 410, waarin de Romeinen Britannia verlieten en het jaar 428, toen de eerste Jutten daarin landden. Maar dit tijdvak vult zich nog aan door de keerzijde van den type *Wolvin*. Wij herkennen toch in dat *vierkant* (gelijk wij

(1) COHEN, Vol. II, pl. XII, no. 630.

(2) COHEN, Vol. V, pl. XIV, no. 35.

(3) Zie COHEN Vol. VI, p. 592.

(4) *Numism. Chronicle*, 1841, T, IV, p. 192.

(5) *Wiener Numism. Monatshefte*, 1867, III, p. 31.

later zullen aantoonen) den *Standaard*, gebrekkig gecopieerd naar de munten van ARCADIVS (383—408) en van HONORIUS (390—423).

Hoogst gewigtig voor ons betoog, dat de *sceattas* no. I, op de voorzijde niet anders als *dégradaties* vertoonen van de Wolvin met de tweelingen, zijn nog de zilveren muntjes op pl. A no. VI—VII afgebeeld. Het laatste stukje komt nog al eens in Engeland voor: het eerste vonden wij in het Koninklijke Kabinet te 's Gravenhage. Die arme Wolvin, die nog zoo vele mishandelingen zoude ondergaan, is op no. VI reeds zeer misvormd. De tweelingen onder haar geplaatst zijn echter nog zeer herkenbaar. — Bij no. VII zijn *twee* zaken vooral ten opzichte der volgende *sceattas* niet uit het oog te verliezen. De *eerste*, dat de rug van de zeer duidelijke Wolvin, den bovenrand van de munt raakt en ten *tweeden* dat het hair er van in dikke vlokken of strepen, bijna zoo dik als op de *sceattas*, zichtbaar wordt. Ook ziet men tusschen de arme zuigende stumpers eenige druppelen der melk, die uit de tepels der Wolvin is gevloeid. Wij vinden deze op sommige *sceattas* terug, b. v. A 12, B 21. Deze muntjes VII en VI (want VI is jonger als VII) vullen de kloof aan tusschen de echt Romeinsche munten in Britannia, vóór 410, geslagen en de latere Saksische van omstreeks 550 tot omstreeks 725. — Dat de mythe van de Wolvin en ROMULUS en REMUS bekend was in Engeland in den Angel-Saksischen tijd kan men bewijzen. Op een oudheidkundig congres, vóór het jaar 1861 te Carlisle gehouden, werd een kistje, gemaakt van walvischbeen, ter bezigtiging gegeven en door Mr. FRANKS, die onlangs, Augustus 1871, ons bezocht, in eene verhandeling toegelicht. Onder de daarop gesneden voorstellingen vindt men ook de mythe van ROMULUS en REMUS met dit Angel-Saksisch omschrift:

OTHLEUN NEG ROMWALUS END REUMWALUS

TWEGENI GIBROTHÆRÆ

FOEDDÆ HLÆ WYLIF IN ROMECÆSTRI.

ROMULUS en REMUS *tweelingbroeders uitgelegd* (te vondeling gelegd) *voedde eene wolvin in de castra* (op de plaats) *van Rome* (1).

Indien wij nu nog een blik werpen op de platen, dan kunnen wij de dégradatie gemakkelijk nagaan, die deze type onderging en hoe hij van eenen Romeinschen eenen Saksischen wierd in Britannie. Zie het eens met ons na:

De *tweelingen* als *twee* dikke lijntjes of bouten met dubbele koppen, beneden en onder, vinden wij nog op plaat E 3. Op plaat C 14, keerzijde desgelijks, want daar staat de wolvin links gewend: de derde streep behoort bij den misvormden kop.

Op F 13 vindt men het juist anders om. Het oog mist al uit den kop. Dat oog vindt men los, gedetacheerd op C 1 naast de *tweelingen*.

Drielingen vindt gij, geheel los, op A 1, 3, 5, C 6, E 2, F 22. Er beginnen zich toevoegsels bij te vertoonen, op C 3—5, in den vorm van een omgekeerde V (C 3) of T (C 4.)

Vierlingen of *vier* lijntjes met koppen, hoofden, zonder bijvoegsels ziet men op A 9—10, B 15—19, F 15—19. Losse bijvoegsels, eene omgekeerde V met een kruisje op C 9.

Van waar komt die vermeerdering der twee lijntjes of misvormde *tweelingen* tot vier?

Deze vermeerdering ontspruit uit eenen anderen type, eene andere figuur, ook veelvuldig op Romeinsche munten voorkomende: het is de *galei* met *vier* roeijers, *omgekeerd* gezien. Onder de munten van CARAUSIUS en van zijnen opvolger ALLECTUS vindt men toch een aantal met dien type, die figuur. Vooral van den laatsten keizer zijn er niet minder als 27 verschillende in de *Monumenta Britannica*, die allen de *galei*

(1) HAIGH, ll. p. 42—44.

vertoonen, afgebeeld (1). Wanneer men nu de wolvin omkeert, op den rug legt en de tweelingen vermeerdert, dan heeft men vrij wel iets dat op eene galei, *mits zonder mast*, met 3 of 4 roeijers gelijk. Om dit duidelijk aan te toonen hebben wij plaat F 4 zulk eene voorstelling niet omgekeerd maar zoo laten afbeelden als men vroeger meestal met deze muntjes deed, toen men daarop eene galei meende te zien. Voor het volk, die de beide types kende, was het *einerlei*; het zag er de galei op of de wolvin naarmate het de *sceatta* bezag.

Misschien doet die figuur op F 4 te zien u nog eenigzins twijfelen of wij ook hier een omgekeerde wolvin c. a. moeten zien. Maar zie dan nog eens naauwkeurig met ons even de platen in en wat vinden wij?

1°. Op pl. A 1 en 6, B 15—20, C 13, E 1, F 15, onder den buik van de wolvin een aantal stippels: dat zijn de *gedetacheerde* tepels nog geattacheerd te zien op de munt pl. A. n°. V. De *tepels* ontbreken zoodra de wolvin den vorm van een vogel aanneemt.

2°. De druppelen melk die wij op pl. A VII tusschen de tweelingen zien vallen, vindt men ook op *sceattas* die de tepels nog vertoonen pl. A 6, B 18 terug. — Als *souvenirs*, overblijfsels, vindt men ze ook daar nog waar de *mamma* reeds ontbreekt, A 7, 11, 12, B 13—14, 20—23. Zelfs nog als de wolvin reeds in een vogel begint te veranderen, B 24—27 en als de vogel al zeer duidelijk is, C 12, zijn de bolletjes, druppels, nog te zien.

De overgang van de figuren van misvormde wolvin in een vogel laat zich ook nasporen.

De tweelingen onder de wolvin moeten toch allengs plaats

(1) Zie in de *Monumenta Britannica* die van CARAUSIUS (287—293) pl. V, 15—19, VII, 9, VIII, 18—21 en vooral die van ALLECTUS (293—296), pl. XV, 25—30, XVIII, 18—38.

maken voor andere figuren: b. v. A 2, C 2 maakt eene van de verstootelingen plaats voor een kruisje. Op A 4, 8, worden drie lijntjes door dwarslijntjes aan elkander verbonden. Wel-dra komt een Δ te voorschijn; eerst geheel los, A 7, 11, 12, B 13, 15, 22. Deze Δ hecht zich vervolgens op de plaats waar vroeger de kop van de wolvin zichtbaar was en ver-vangt dien, B 24, 27, C 10—11, 13, E a, q, F 24. — Merk-waardig is het hoe die kop met één oog op pl. F 7 te voor-schijn komt. Omdat de voorzijde dezer *sceatta* kennelijk een menschenhoofd, omgeven door letters, vertoont, kan de keerzijde aldaar en ook elders (zoo als sommigen mee-nen) geene zeer barbaarsche voorstelling, geene eerste mis-lukte proeve zijn om een menschenhoofd, eene buste, op de sceattas af te beelden. Het is slechts het begin van den vo-gel met het groote oog, dat wij gedetacheerd gegraveerd vinden op C 15, F 21 maar dat bij C 12 ontbreekt. Vooral het figuur F 21 heeft sporen *en* van de wolvin *en* van de *tweelingen* (in de *twee* pooten) verder het groote oog, gede-tacheerd, ja zelfs de droppels. Het is geen *loup-garou* maar een *loup griffon*.

Eene poging om een profil, eene buste af te beelden vindt men op C 37, D 16, E b, met andere keerzijden als de stan-daard. Die keerzijden vertoonen op C 37 en D 16, vier figu-ren gelijkende op VVVV met de opene zijden tegen elkander geplaatst op pl. D 17 nemen zij den vorm aan van vier schilden, die te zamen gevoegd zijn. Aldaar is het profil op de voorzijde compleet en het heeft een diadeem van perels en den staf van gezag voor zich (1). Van de dikke hairen als

(1) Na het uitgeven van ons *Essai*, 1870, maakte Jhr. J. C. HOOFD VAN IDDEKINGE, 3 Nov. 1870, ons opmerkzaam op eene *Notice sur cent deniers de Pepin, de Carloman et de Charlemagne trouvés près d'Ymphry en Nivernais par ADR. DE LONGPÉRIER, Revue Num. (Française) 1858*, waarin twee munten 3—4 zijn afgebeeld met het monogram = PREXF. Keerzijde, het figuur van C 37 en D 16, aldaar genoemd: "Rosace à quatre pétales accompagnées de quatre groupes de trois points". DE LONGPÉRIER houdt zijn 3—4 voor *saigas*, door *Pepijn Rex Franciae* geslagen te Saint Germain d' Auxerre. De muntjes, C 37, D 16, 17, zouden dus wel *saigas* kunnen zijn.

op de oudere *sceattas* den rand rakende kan men nog niet scheiden op latere koninklijke munten, zelfs op D 19—20. De geringe oppervlakte van de munt veroorzaakte dit mede. Evenwel vindt men de keerzijde van den type wolvin, den *standaard* nog op D 19—21.

Iets moeten wij nog over de reapparitie van den type wolvin met de tweelingen mededeelen. Zie eens op plaat D onderaan n°. VIII en IX. No. VIII is een *sceatta* van den koning AETHELRAED van Mercie (675—704); zijn naam ETHILID REX staat er, in Runen, duidelijk op te lezen (1). Eenige exemplaren van dit, ook voor ons betoog, kostbaar muntje zijn gelukkig bewaard gebleven (2).

Het volgende stuk, een *penny*, pl. D IX is zoo zeldzaam daarentegen, dat sommigen (3) wel eens, ook daarom, maar onzes inziens ten ooregte, aan de echtheid van het stuk hebben getwijfeld. Men leest er op: ETHILBERHT d.i. ETHILBERHT II, koning van Kent (725—760). Op de keerzijde ziet men in het midden in plaats van den vierkanten geparelden standaard, een langwerpige gepereld vierkant geplaatst, waarin de wolvin met de tweelingen.

Deze ETHELBERHT II was een Bretwalda of alleenheerscher en daar de Romeinen hunne *urbs Roma*, met het *orbis terrarum* gelijk stelden, zoo kan deze Bretwalda zeer wel last hebben gegeven of zijn muntmeester uit eigen beweging van plan zijn geweest, deze waardigheid van Bretwalda (opvol-

(1) RUDING, pl. 3 en HAWKINS, pl. IV, 50, hebben deze munt afgebeeld en kennen die aan ETHILBERT I, den Jutschen koning van Kent (568—615) toe. HEAD, (*Num. Chron.*, 1840, II, p. 188 en HAIGH, *Num. Chron.* 1863, p. 75 (1) beter aan AETHELRAED, koning van Mercie, A 675—704.

(2) HAIGH, ll. pl. IV, 11—13, geeft drie variëteiten.

(3) Volgens RUDING pl. 3 en HAWKINS, pl. IV, no. 51. Deze laatste twijfelt toch nog aan de echtheid. RUDING, ll. p. 116. HAIGH, *Num. Chron.* IV, p. 35, verdedigen die, op goede gronden. Ook LAPPENBERG ll. I, p. 46 (1) en PALSgrave, ll. I, p. 376. Zie dit breeder in ons *Essai* of Fransche uitvoeriger tekst en aantekeningen, gelijk vele andere zaken, ontwikkeld.

gers der vroegere Romeinsche Caesars) door dezen aan de munten van CARAUSIUS, ALLECTUS, CONSTANTIJN DEN GROOTEN enz. ontleenden type, aldus den volke aanschouwelijk te maken. *Hoe het zij, de oude Romeinsche type herleeft hier zuiver.*

Ten slotte, moeten wij nog opmerken dat bij de Angel-Saksen *de wolf* zeer hoog stond aangeschreven. Het was het dapperste, sterkste, vlugste, meest zwervende dier, dat zij in Engeland vonden; hoedanigheden, die zij zelven hoog'op prijs stelden of beoefenden *Een man als een wolf*, dat was een degelijk man. Men gaf daarom aan de kinderen en ouderen, zelfs toen het Christendom al was ingevoerd, *Wolfsnamen* b. v. *Ulph*, de wolf; *Ethelwulf*, de edele wolf; *Berntwulf*, de schitterende wolf; *Edwulf*, de gelukkige wolf; *Ealdwulf*, de oude wolf; *Sigwulf*, de zegenvierende wolf, *Weallanderwulf*, de zwervende wolf. De Romeinsche mythische wolvin (1) *Iliia* en de Noordsche wolf *Fenus* uit de Edda, ontmoeten elkander hier in Britannia (2).

De keerzijde van de *sceattas*, wier voorzijde de misvormde wolvin vertoont, bevat gewoonlijk een gepereld vierkant, opgevuld met verschillende figuren als kogeltjes, kruisjes, met gelijke armen (+) of een lang kruisje (†), bouten of korte stokken, letters b. v. T. I. V. L. of omgekeerde L: enkele malen halve cirkeltjes in den vorm van een hoefijzer. (E.1.)

Opmerkelijk is het, dat op deze soort van *sceattas* die figuren altijd rondom een zoogenaamd *oeil de boeuf* zijn geplaatst met of zonder oogappel. Zelfs wanneer de wolvin de vogelgedaante aanneemt (C 12) blijft deze keerzijde nog haar getrouw met een zeer duidelijk *oeil de boeuf*

(1) THRUPP, II, p. 89. Wolven waren toen nog in menigte in Engeland. FALSGRAVE, II, I, p. 459, gewaagt nog van eene schatting in het jaar 1063 van wolvekoppes. Wij zeggen nog wat een wolf (*wolk*) van een jongen. Zie de *Oude Tijd*, 1872.

(2) MAURIN Comte NAHUIS in het stuk *L' Edda in le Heraut des Armes*. BRUX., 1869, I p. 24—25.

dat men zelfs vijf malen vindt op de keerzijden van C 15 en F 21 met den vogel op de voorzijden. Een bewijs te meer, dat deze *would be vogel* niets als eene nog meer veranderde, misvormde *wolvin* is. Het stelsel *Darwin*, ziet men vindt ook zijne toepassing en opheldering in deze reeks van munten! — Soms is het vierkant met kogeltjes, letters of brokstukken daarvan omringd. Wij komen op die letters later terug.

Men (1) heeft in dit vierkant een *fort*, en in het bijzonder eene sterkte, die HENGIST en HORSa op het eiland Thanet zouden gemaakt hebben, meenen te herkennen. — Maar het is niets anders als een afgebroken meestal meer of min misvormde *standaard*. Die vierkante vorm van den standaard, was eene heilige herinnering aan, en was overgenomen als het zinnebeeld van het oude *Roma quadrata*, het □ Rome, dat ROMULUS en REMUS zouden gesticht hebben. *Voor- en keerzijde van deze muntjes behoorden dus bij elkander als voorstellingen van de STICHTERS en van de STICHTING.*

De kritiek van onzen tijd heeft dit *Roma quadrata* tegelijk met de sage van ROMULUS en REMUS en hunne opvolgers geheel verworpen, maar zij heeft, althans wat het eerste punt betreft, eene beschamende teregtwijzing ontvangen door de opgravingen die keizer NAPOLEON III op den Palatijnschen berg (vroeger de woonplaats der Romeinsche keizers en tot 1871 grootendeels zijn eigendom) heeft laten doen. Het *Roma quadrata* is weder voor den dag gekomen (2) en voor een ieder die den Palatynschen berg beklimt duidelijk te herkennen.

Om duidelijk aan te toonen, dat dit vierkant niets anders als een afgebroken *standaard* is, hebben wij plaat G X.

(1) In het bijzonder RETHAAN MACARÉ, II. I, p. 35.

(2) Om slechts een populair geschrift te noemen, verwijzen wij naar het plan te vinden in het stuk over die opgravingen door FRANCIS WEY in de *Tour du monde*, Vol. X, no. 482 geplaatst. Zie aldaar p. 239 en de aanhaling p. 225.

eenen sceatta laten afbeelden te Richborough (op dat door ons reeds vermelde eiland Thanet) even als de sceatta pl. A VII gevonden. Hierop kan men duidelijk zien hoe de standaard aan den stok verbonden was. Ook bij zijnen buurman G XI (de eenige sceatta dien LELEWEL aan Engeland en wel aan Kent toekent (1)) kan men die verbinding zien. De voorzijde van G X. is gevolgd naar een muntje van den Byzantynschen keizer ARCADIUS (383—408) of van eenen anderen keizer van dien tijd.

Op den Standaard, pl. G X, prijkt een kruis met gelijke armen. Wij vinden dit even zoo op G 32 uit Hallum (Verz. SANTEE) en ook vele der andere Hallummer dergelijke munten G 3, 7, 9, 12 (Verz. DE HAAN) hebben dit kruisje, maar meest los. Ook op F 23 komt het voor en als men E q omkeert, ziet men het verband duidelijk.

Wij moeten nog opmerken, dat er munten zijn van CAUSAUSIUS (287—293) en van CRISPUS († 326) en vooral van CONSTANTIJN DEN GROOTEN († 337), waarop bijna *vierkante altaaren met opschriften* voorkomen. Door het oog des volks, dat zoo als wij reeds gezegd hebben, alleen munten aanneemt, waarop figuren voorkomen, die het kent en die ook die Romeinsche muntjes met het altaar kende, kon dit vierkant, soms met letters er in, even goed voor een Altaar als eenen Standaard aangezien worden. — *Kruis* of *mint*, zoo liet men vroeger een stuk geld opwerpende raden, omdat de keerzijde destijds gewoonlijk een *kruis* vertoonde en het eerste woord van het randschrift der voorzijde *Moneta*, nu *mint* luidde. Onze jongens zeiden of zeggen nu nog bij het opwerpen van geld: *Kop* of *Leeuw*? Alleen op de figuren let dus ook nu nog hoofdzakelijk het volk even als vroeger.

Wij zullen ons onthouden van eenige beschrijving van hetgeen verschillende *sceattas* ons in dien *Standaard* te zien ge-

(1) LELEWEL, *Moyen Age*, pl. X, no. 1.

ven. Wij zullen er alleen van zeggen, dat het dikwerf misvormde copien zijn van hetgeen de Standaard der Christenkeizers vertoonden. Kruizen, kleine (+) en lange (†), opschriften, symbolen, soms eene beeldtenis, waren daarin afzonderlijk of verbonden te zien. De heidensche muntmeesters der Saksen, de munten waarop die Standaards voorkomen copierende, namen die kruizen ook over, zonder nevengedachten. De lange kruizen op plaat A 11—12, B 13—14, zijn dus geene alles afdoende bewijzen, wij zeiden het reeds, dat de graveurs er van Christenen waren. Daarnevens staan de prachtige, fonkelnieuwe, waarschijnlijk iets jongere scattas, B 15—19, die weder de lange kruizen (†) missen en kleine (+) met gelijke armen, vertoonen. Zulke kruisjes waren *teekenen van gezaq* bij de Saksen en Anglen; men vindt ze hier op de munten der Saksen en even zeer op die der Anglen, D 25—30 en D a—b, E d en h, naast het hoofd van *Wodan*, den *oppergezaghebber* geplaatst. Op de latere konings- of Bretwalda-munten, D 17, 19, 20—21, vindt men ze meer of minder verlengd vóór de koningsbuste geplaatst.

Dat die groote verscheidenheid van figuren ook door de plaatsing daarvan kon dienen voor de muntmeesters om hunne producten terstond te herkennen, is niet onwaarschijnlijk. Het lag, ten slotte, geheel in het belang van de Saksische koningen om de op de *Litora Saxonica* het meest in omloop zijnde Romeinsche munten na te volgen. Hoe zij allengs verbasterd waren, toonen pl. A VII en VI ons aan. Het lag ook in hunne geestesrigting, die geneigd was CARAUSIUS en ALLECTUS tot model te nemen.

De slotsom van onze beschouwingen over dezen type is dus: *dat de muntjes, die ons de wolvin met hare degradaties en den standaard vertoonen in Engeland in de drie Saksische koninkrijken en het enkele Jutsche Koninkrijk (Kent) zijn geslagen als kreupelenavolgingen van bekende Romeinsche munten, gedurende de tweede*

helft der zesde, de geheele zevende en welligt het begin der achtste eeuw.

§ 6. *De muntjes met het zegel van DAVID of van SALOMON. Type van Herstal.*

Twee der vier genoemde Friesche muntvonden leverden gemengd met andere munten eene muntsoort in een vrij groot aantal exemplaren op, die geheel en al verschilt van de overige of volgende. Men vindt die op plaat B 28—33 (Franecker) D 22—23 (Hallum) afgebeeld. Ook te Duurstede (E c) en te Domburg (1) werden zulke munten gevonden.

De eene zijde van die munten vertoont onseen midden kruis, omgeven door een aantal houten of stokken, afgewisseld door punten en in den top een tweede kruisje (B 28—33, D 22—23).

Soms nemen de stokken den vorm van bladen aan en het figuur zweemt naar eene bladvormige ster (B 33, E. c). De andere zijde bevat twee driehoeken in omgekeerde rigting op elkander gelegd, waar binnen een kruisje. Eenige punten omringen dit figuur, dat men *het zegel van DAVID* of ook wel van SALOMON noemt.

Deze dubbele driehoek vindt men reeds op Gallische munten: ook wat veranderd op die van OFFA, koning van Mercie (737—797) van iets lateren tijd als de onze, gelijk wij zien zullen. LELEWEL merkte reeds o (2) dat eenige munten van PEPIJN (752—768) en van KAREL de eenvoudige (896—922) ze ook vertoonen, dus, let wel, *in Frankrijk* waar zij later onder PHILIPPUS—AUGUSTUS (1187—1195) op de munten van *Déois* herleven. De tegenwoordige Marokkaansche munten, zien er, wat de drie hoeken betreft, nog precies zoo uit.

De Franeker vond bevatte één merkwaardig stukje, C 35 afgebeeld. De keerzijde vertoont ook dit zegel DAVIDS maar eenigzins anders. Van waar die figuur? De gelijkzijdige

(1) Zie RETHAAN MACARÉ, I, pl. III, 54. v. d. CHÏJS, pl. IV, 28, p. 55.

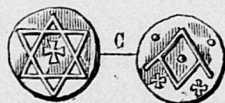
(2) *Réapparition du type Gaulois*, p. 20 (31).

driehoek met een oog er in was reeds in overoude tijden eene voorstelling van iets heiligs, van Jehovah, van de voorzienigheid. Het wakende, in een gelijkzijdige Δ omsloten, oog heeft ook inderdaad iets mystieks, desgelijks die zeshoekige driehoek, omgeven door zes gelijkzijdige andere driehoekjes op onze munten.

De overlevering wilde weten, dat DAVID en SALOMON om te zegelen stempels voorzien van deze figuren gebruikten.

Aan deze munten sluit zich een andere type aan, ook te Franeker (C 34) en te Hallum (D 24) in een paar exemplaren gevonden.

De heer L. DE COSTER heeft in zijne belangrijke *Considérations à propos de quelques deniers inédits de Pepin le bref et de Charlemagne* ons in de *Revue de la Numismatique Belge*, 1859, eenige muntjes onder de oogen gebragt, die reeds op het eerste aanzien hunne verwantschap met de onzen vertoonen. Men ziet er op no. 1 (pl. VII) voorzijde: Twee driehoeken zamengestengeld als op onze munten en ook in het middenvak een kruisje bevattende, even als B 29—33, E c, maar de stippen of punten mist men bij no. 1. Ook de keerzijde vertoont de stokken of bouten, bijna als B 31, maar zij zijn op no. 1 veel korter. Het scheve kruisje is op beide te zien. Het muntje van den heer DE COSTER is een Frankische *saiga* dat men, let wel, *langs de Maas* vindt.

Een tweede muntje bij DE COSTER (pl. VII, 2) heeft op de keerzijde ook het schuinsch geplaatste zegel DAVIDS, maar, let wel, *op de keerzijde een groote A* met twee kruisjes en drie stippen. Het muntje gelijkt op een ander te Duurstede gevonden en door wijlen Prof. v. D. CHUS, pl. IV, 26, afgebeeld.

Deze A vindt men weder op no. 3 (pl. VII) bij DE COSTER, op eene munt, *bij Luik gevonden*, terug, maar nu verhuisd in den dubbelen driehoek: de voorzijde echter, en dit is zeer merkwaardig, vertoont de letters *R P*, als aanduiding van REX PEPINUS, koning PEPIJN DE KORTE, de eerste Carolingische koning, die van het jaar 752—768 heerschte. Deze vorst veranderde niet alleen geheel en al den type der munt, maar zelfs het muntstelsel. De Merovingen toch lieten bijna uitsluitend gouden stukjes, *trientes*, *tiers de sol* en maar weinige zilveren stukjes, *saigas*, munten. PEPIJN handelde geheel anders en zijne opvolgers desgelijks. *Zilver* werd de hoofdmunt. Men ziet, de questie over den gouden of zilveren Standaard is niet nieuw.

Nu volgt er nog bij DE COSTER, als no. 4 (pl. VII), eene munt te Duurstede gevonden. Op de voorzijde vindt men wel weder de *R P*, maar bij de A op de keerzijde voegt zich gestrengeld een *R*, zoodat wij nu *A R als aanvangletters van eenen naam hebben*, blijkens het verkortingsteeken daarboven gelijk men ook een lang kruis daarvoor ziet geplaatst.

De heer DE COSTER meent, dat door deze aanvangletters *A R* de plaats *Ar(istal)* of Herstal wordt aangeduid. Daar bevondt zich een *palatium regium*, waar men *palatynsche munt* sloeg (1). De identiteit van muntplaats van onze muntjes B 28—32, 33 enz. met de iets latere Herstalsche door den heer DE COSTER afgebeeld en de nog latere Herstalsche PEPIJN-munten staat bij ons vast. De overeenkomst is toch treffend. *Het zijn dus Frankische saigas*. Een sterk en merkwaardig bewijs daarvoor is nog dit, *dat deze muntjes niet in Engeland*, gelijk als hier in Friesland, *bij sceattas zijn gevonden*. RUDING en HAWKINS laten ze ons in het geheel niet op hunne platen zien en maken er zelfs geen gewag van.

(1) Een aantal plaatsen om de identiteit van *Aristalium* en *Herstal* te bewijzen, worden door DE COSTER, *Revue* 1859 p. 215, aangevoerd, b.v.: Ao. 752. "Actum Aristalio palatio publico" volgens Dom. *Bouquet*, T, VI, p. 698.

Men vindt de muntjes bij DE COSTER afgebeeld, no. 1—3, ook juist langs de Maas, waar het kasteel of palatium regium Herstal, een uur benoorden Luik, zich verhief, en men heeft slechts PEPIJN VAN HERSTAL († 714) te noemen, om te weten, welke betrekking die familie op Herstal had. De handel bragt deze muntjes van de Maas aan den Rhijn en aan het Vlie en zij getuigen in Friesland, in getale gevonden, van handelsbetrekkingen tusschen dat land en de Maaslanden en het N. O. Gallie in de achtste eeuw.

In die tijden was het verkeer te land tusschen eenigzins ver afgelegene streken zeer moeilijk. Het geld overschreedt dan ook zeer langzaam de grenzen van het muntland. Wanneer wij nu weten, dat koning PEPIJN DE KORTE eerst in het jaar 752 kan begonnen zijn als REX PEPINUS te Herstal te munten, dan komt onze gissing, dat deze muntjes met de sceattas in het voor Friesland noodlottig jaar 734 zullen begraven zijn, daarmede volkomen overeen. De oudste muntjes (pl. 1—2) bij DE COSTER zijn toch gelijk van type als die bij Franeker en Hallum gevonden: zij schijnen jonger dan de onze te zijn; de ruwere bewerking van deze noopt er toe dit te veronderstellen. Dit staat vast, *zij moeten vóór 752 geslagen zijn*. Zij zijn nameloos, omdat de Major Domus PEPIJN VAN HERSTAL († 14 Dec. 714) en zijn opvolger KAREL MARTEL (714—752) wel het bewind facto of inderdaad onder de zwakke Merovingische vorsten voerden, maar niet *jure*, regens. Dat de munt te Herstal ijverig werkte, getuigen de talrijke producten er van in onze Friesche muntvonden en ook in die te Duurstede en te Domburg.

Bij de muntjes met een A er op, bij DE COSTER en VAN DER CHIJS afgebeeld, schijnen ook de muntjes C 34 en D 24 te behooren. Op C 34 is duidelijk een dubbele zamengestrelde A zichtbaar en bij D 24 een monogram zamengesteld, zoo het schijnt, uit de letters AP of IAP, (tweemaal?) waaruit men zou kunnen lezen *I(n) A(ristallio)*

P(alatio). — Ten slotte vestigen wij nog de aandacht op de voorzijde van C 34. Het schijnt de ruwe afbeelding van een dak te zijn. Aan het uitspansel daarboven zijn zeven *sterren* zichtbaar, want dat het dit zijn toonen de zeer kleine straaltjes aan, die uit het eene bolletje op de keerzijde van D 24 uitschieten.

§ 7. *Type Wodan-Monster.*

Men vindt de muntjes van dezen type afgebeeld op pl. D 25—30, D a—b en E d, h. Zij zijn in ons land gevonden te Ter Wispel, Hallum, Duurstede en Domburg. De vond van Ter Wispel leverde niets als muntjes van dezen type met eenig zilverwerk op en die van Hallum was voor $\frac{2}{3}$ daaruit zamengesteld, gelijk wij zeiden. De verscheidenheid, die men daarin aantreft, bestaat hoofdzakelijk bij het *Wodanshoofd*, op de voorzijde, — *in knevel en baard*. Bij een aantal stukken van Ter Wispel is het hoofd (pl. D a) zeer misvormd. De *urtype* van dit gelaat *en face* vindt men in Gallicsche (1) en nog hooger opklimmende in Grieksche munten. De kruisjes + + daarnevens geplaatst zijn alleen teekenen van gezag, niet bewijzen van Christendom (2). Dat Wodanshoofd hier wordt voorgesteld, leiden wij af uit den grooten eerbied voor en den invloed, die deze persoon of held *Wodan* of *Odin* bij de Angel-Saksen bezat. Al de koninklijke Angel-, Saksisch-Jutsche geslachten vertoonen stamboomen, die tot Wodan opklimmen (3) en van dezen soms tot Noach.

(1) Zie deze bij JEUFFRAIN, *Essai d'interprétation de quelques médailles muettes émises par les Celtes-Gaulois*. Tourns, 1846, p. 13. Tête humaine, vue de face. Les moustaches sont figurés par un arc... La lèvre supérieure de la bouche a pour signe un petit arc concentrique à l'art des moustaches. Ce type est renfermé dans un cercle de grenetis.

(2) Zie Dr. E. RAPP, *das Labarum und der Sonnencultus in de Jahrb: des Vereins von Alterthums freunde im Rheinlande*. 1865. § 116—145. GABRIEL DE MORTILLET, *Le signe de la croix avant le Christianisme*. Paris 1866. en H. W. WESTROPP, *On the prechristian cross. Transactions of the Royal Irish Academy*. Dublin, 1864. Vol. XXIV.

(3) TURNER, II. I p. 245: "Wodan was the great ancestor from whom they deduced their genealogies." Zie bij hem, T. I, p. 277—280, de genealogies, b.v.: *Wodan-Wecta-Witta-Wihtgils, Hengist-Horsa*, en bij LAPPENBERG, I p. 285—292 enz. enz. Verder no. 267 van ons *Essai*.

Koningin Victoria kan door deze regelregt tot Noach opklimmen van vader tot vader!! De *Woenswagen*, nu de groote beer, de *Woensdag*, zegt Prof. MOLL (1), herinneren ons nog aan dien *Wodan*, dien HAIGH (2) als overwinnaar en historisch persoon, eerst in de derde eeuw onzer jaartelling, laat optreden. Maar hoe kon dan reeds TACITUS Wodan met Mercurius gelijk stellen?

De keerzijde van deze *scattas* laat ons een *gedrocht* zien, hoedanige de voorstevens der Angel-Saksische schepen vertoonden en die men nog bij de Siamezen, Chinezen enz. kan vinden. Toen de Engelschen voor het eerst de rivier van Canton opzeilden, om die stad te bedwingen (omdat China geen opium meer ingevoerd wilde hebben) hadden de Chinezen enorme groote dergelijke figuren op de oevers geplaatst, om de blanke duivels te verschrikken. — Daar het schip voor de zeerovende en zwervende Anglen hun alles was, is het niet te verwonderen, dat zij het hoofdsieraad daarvan op hunne munten overbragten.

Men vindt het monster nu eens links den eens regts gewend. Op latere munten, toch nog *scattas*, b. v. plaat D 31 van een Bretwalda (blijkens het hoofd en het kruis op de voorzijde), verandert het monster wat van gedaante. Het wordt meer, wat men een *draak* noemt. Op andere *scattas* bij RUDING en elders (3)

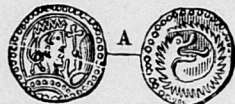
vertoont zich die heidensche draak veel duidelijker terwijl de keerzijden reeds mannen met lange kruizen in de hand vertoonen. — Christen- en Heidendom botsen dus hier op die

(1) MOLL, ll. I p. 31.

(2) HAIGH, ll. p. 122—123.

(3) RUDING, ll. pl. I, no. 27, 32—34. LELEWEL *Réapp*, pl. I no. 5.

muntjes tegen elkander. Zelfs als de Bretwalda zich, ten laatsten, op goed gesneden sceattas in al zijnen luister vertoont en kennelijk een Christenvorst is, wordt het monster nog een gekrulde zeeslang (1).

Wil men den oorsprong van het monster dieper zoeken, dan levert de Mythologie ook daartoe stof op. — In tegenstelling van Wodan, is dan dit monster de geest des kwaads, afgebeeld als een slang, die de geheele wereld in zijne kronkels omvatte. Ter afwering, ter afbedding van het kwade, zou dan deze voorstelling op de keerzijde zijn opgenomen (2). Lang nadat het Angel-Saksische volk al gekerstend was, had het nog zijne afgodsbeelden of afgodische voorstellingen lief. Onze muntjes en andere bij HAWKINS (3) te vinden, leveren daarvan het bewijs. Men hinkte blijkens sommige stukjes nog lang op twee gedachten; Christen- en Heidendom. Zelfs in het laatst der achtste eeuw is de voorstelling van een gedrocht nog niet geheel op de Angel-Saksische munten verdwenen (4). Vooral in het noorden bij Anglen en Schotten, gelijk hier bij Friezen en Saksen bleef het Heidendom lang hangen.

Onder de muntjes te Hallum en ook bij Domburg (5) ge-

(1) MACARÉ, II. I, pl. III, no. 53. RUDING, pl. 1, no. 35—36. LELEWEL, pl. I, no. 6. v. d. CHIJS, pl. IV, no. 33.

(2) NAHUY, *Revue de la Numismatique Belge*, 1868. p. 67, ziet er ook een draak of zeemonster in. Vergelijk KLEMM, *Italica* I. Dresden und Leipzig, 1839, § 361, over de voorliefde van de Germanen voor draken en dergelijke fantasie beelden kenbaar, b.v.: op de Tondersehe gouden hoorns enz.

(3) HAWKINS, no. 45 en LELEWEL, *Réapparition*, pl. II, no. 38a.

(4) Op de sceattas van Kent van EGBERHT (794—798) volgens RUDING, pl. 3, no. 3—10, maar beter volgens HAWKINS aan anderen toe te kennen en wel bepaaldelijk aan koningen der Anglen, bij wien die type bekend was, t.w. EADBERHT van Northumberland (737—758) enz.

(5) Zie v. d. CHIJS, pl. IV, no. 24.

vonden is er nog één (D 18) waarover wij een woord moeten zeggen, omdat het tot misstellingen aanleiding heeft gegeven. Het hoofd met een diadeem versierd, wijst eene koningsmunt aan, maar wat beteekent de vogel op het kruis zittende, omgeven van een tweetal *yeux de boeuf* en een drietal sterren- of puntenhoopen? Men (1) heeft daarin de duif meenen te zien, die aan koning CLOVIS I (481—511) de heilige *ampoule* (*ampulla*) of het oliefleschje bestemd voor zijne zalving als koning, volgens de bekende legende, zoude gebragt hebben. Was dit zoo, dan was het muntje zeer merkwaardig, maar dan zou men dat Frankische muntje ook bijna alleen in Frankrijk moeten vinden. Maar in Engeland, waar men zeldzaam *tiers de sol* en nog minder *saigas* vindt, wordt dit muntje zeer dikwijls in Kent, Sussex, Essex en Wessex gevonden. Drie eeuwen na CLOVIS komt dan ook eerst de legende schriftelijk voor. HINCMAR en eenige andere schrijvers uit de negende en tiende eeuw spreken het eerst van het heilige fleschje (2). De keerzijde van deze muntjes bevat dan ook niets anders als eene navolging van Romeinsche munten uit de vijfde en zesde eeuw. De arend was de standaard der Romeinsche legioenen; hij kroonde hunne veldstaven, gelijk een *vogel* bij de Angel-Saksen de koninklijke scepters. In een Angel-Saksisch HS. uit de achtste eeuw is eene teekening te vinden: »Pharao den aartsvader Jacob ontvangende» (3). De Egyptische Bretwalda draagt eenen stok of scepter, op wiens top eene duif is geplaatst in zijne rechterhand. Op latere Angel-Saksische kruisscepters zit de duif op het kruis even als hier op het muntje is te zien. De *duif*, het zinnebeeld van den H. Geest, en als zoodanig nog geëerd

(1) De muntkenners RIGOLLOT van Amiens en MACARÉ, II. II bl. 46. Zie het *Essai*, no. 283.

(2) Zie LELEWEL, *Réapp.* p. 14. *Etudes* I p. 426.

(3) Zie STRUTT, *Angleterre ancienne*. Paris, 1789. pl. VIII. Fig. 4 en pl. XXII. no. 21.

bij de Russen, die geene duiven dooden, verdreef de raaf van Wodan, die raaf, die alle avonden terugkeerende, zich op zijne schouders zette en hem het nieuws van den dag uit de geheele wereld bijeengebragt in de ooren fluisterde, zoo als ons nu zoo vele andere snappende moderne eksters of raven, gedrukt doen.

§ 8. *Iets (1) over de munten van koninklijken type en enkele in de Friesche vonden geheel geïsoleerd voorkomende munten.*

De koningsmuntjes, hetzij zij als *sceattas* of *saigas*, d. i. als Angel-Saksische of Frankische kleine zilveren stukjes voorkomen, zijn vooral herkenbaar aan de meer of min gelukte pogingen van den stempelsnijder om een profil af te beelden. Proeven daarvan leveren ons C 37, D 16 = E b op. Waarschijnlijk zijn dit *saigas* (2) uit het begin der achtste eeuw, waartoe dan ook D 17, om de overeenkomst van type der keerzijde zoude behooren.

De koninklijke muntjes, met den vogel op het kruis D 18 en F 12, hebben wij, zoo even, besproken. Het omschrift op het laatste stukje is onleesbaar. Het schijnt, dat de graveur de naam JUSTINIANUS of JUSTINUS heeft willen nabootsen.

In het algemeen komen de koningsmuntjes van dezen tijd, in zilver, zeldzaam voor.

In den vond van Hallum waren maar drie zulke geïsoleerde stukjes, D 19—21. Op alle drie staat *het kruis van gezag* vóór de buste. De keerzijde met den verminkten *Standaard* doet ze als *sceattas* herkennen. De omgekeerde T op D 21, verdient opmerking. Namen met T beginnende, zoo als *Thor*, Thorolf, Thorstein, waren geliefd bij de Angel-Saksen. De *hamer* of T was ook het geliefd teeken om den God Thor aan te duiden, den hamer- of dondergod.

(1) Deze § 8 en de volgende § 9 zijn slechts nittreksels uit ht *Essai*, § 8 p. 126—141, waarnaar wij verwijzen.

(2) Zie boven aant. 1 op bl. 299.

In den Franeker vond zijn de geheel geïsoleerd voorkomende stukjes C 35—36, 38—39 merkwaardig. C 35 is waarschijnlijk een saiga uit het Noorden van Frankrijk (1). — C 36 heeft een *anker*kruis, een zeer geliefd teeken op de saigas en tiers de sol uit de omstreken van Parijs tusschen de jaren 700—733. — C 38 vertoont een monogram, waaruit men althans de letters B R kan ontleden. Het schijnt een saiga uit Bourgondie te zijn, een voorlooper van de *deniers*, alleen met letterschrift van PEPIJN en KAREL DEN GROOTEN. — C 39, op een bijna vierkant stukje zilver gestempeld en daardoor slechts de letters M. en N. I. vertoonende, komt in type met den bekenden gouden tiers de sol van Duurstede overeen. FILLON in zijne *Lettres*, p. 39, zegt, dat het ook in zilver bestaat.

Het kruis met gelijke armen (+) komt voor tusschen de jaren 650—752. Men ziet, dat deze muntjes, wier stempeltijd men eenigzins kent, het jaar 734 door ons als het jaar der begraving der muntjes te Franeker en Hallum gegist, bevestigen. Iets vóór dien tijd toch schijnen zij allen geslagen te zijn.

§ 9. *De munten met runen en latijnsche letters.*

Geen enkele munt, waarop *runen* zichtbaar zijn, hebben de vonden van Ter Wispel, Hallum en Franeker opgeleverd. Ook te Duurstede en Domburg, ja zelfs in Engeland zijn er maar enkele gevonden. De runen daarop voorkomende wijzen deze stukjes bepaald aan Engeland toe. Zij zijn ook van veel meer belang voor de goede interpretatie van het omschrift dan de Latijnsche letters. Deze nam de graveurs naar willekeur over of copieerde ze, onkundig, gebrekkig naar de omschriften van Romeinsche munten; gene zijn bepaalde letters, vatbaar voor interpretatie. Maar deze is zeer gevaarlijk, tenzij men het stuk zelve in handen heeft, want iedere af-

(1) B. FILLON in zijne *Lettres sur quelques monnaies francaises inédites*, Paris, 1853, heeft twee muntjes van Poitiers gegeven „de la fin du premier tiers du VIII siècle,” die vrij wel met C 35 overeenkomen, maar het omschrift *Pictavo* hebben.

teekening vertoont ons, wat de afteekenaar zag, niet wat wij zelve zien. Bij runen, waar een haaltje toegevoegd of veronachtzaamd de letter verwisselt, wordt daardoor de betekenis tevens veranderd. Dit vooropstellende schijnt men te moeten lezen op de voorzijde van E e, in runenschrift, de Latijnsche letters *apo*; op E o, *epo*; op F 11, *taka*, op F 1, *pa*. HEAD kent dezen laatsten sceatta aan Mercie op het einde der achtste eeuw toe. Wat die woorden aanduiden, zullen ons welligt later de Engelsche numismaten wel eens aanwijzen na de aansporing daartoe door EVANS (1) gedaan.

Met de uitlegging der Latijnsche letters zullen wij ons nu niet onledig houden, maar verwijzen naar het *Essai*. Alleen vestigen wij nog ten slotte de aandacht op het muntje C 14 uit Hallum. Duidelijk leest men daarop DONI(mus) eene omzetting voor het bekende *Dominus* meest als D, aanvangletter, voorkomende op de Romeinsche keizersmunten. *Dominus* is de vertaling van het A. S. *Bretwalda*, dus *alleenheerscher*.

En hiermede leggen wij de pen neder, in de hoop, dat onze arbeid naar aanleiding van muntvonden op Frieschen bodem vooral ondernomen, voor de lezers van de *Vrije Fries* zoo niet aangenaam althans leerzaam zij geweest.

(1) *Numism. Chronicle*, 1870, p. 267. M. DIRKS, traets in his *Essay* of the origin of the sceattas, so long an puzzle to numismatists both English and Foreign, and we recommend it to the study of al those interested in this period of the Numismatic History of our country... His argements are throughout wel-sustained and convincing.

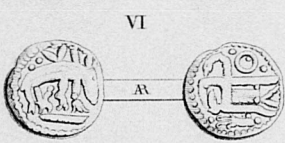
PLATE 1

PLATE 2

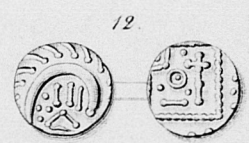
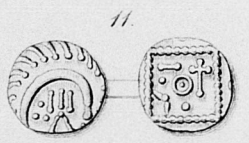
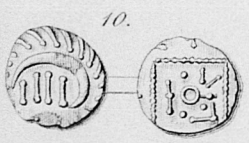
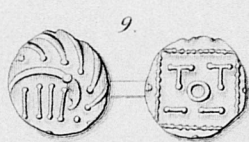
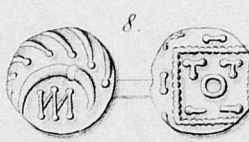
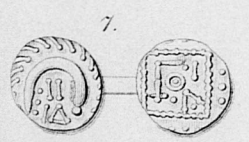
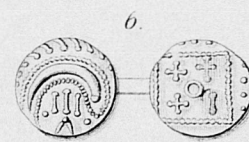
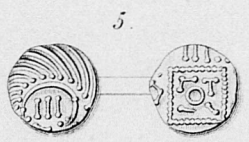
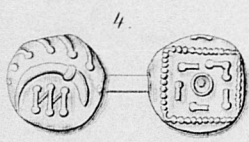
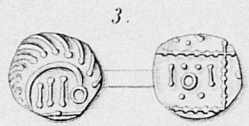
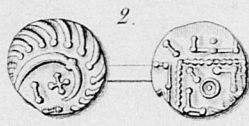
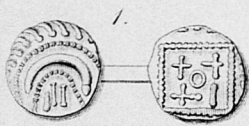
PLATE 3

PLATE 4

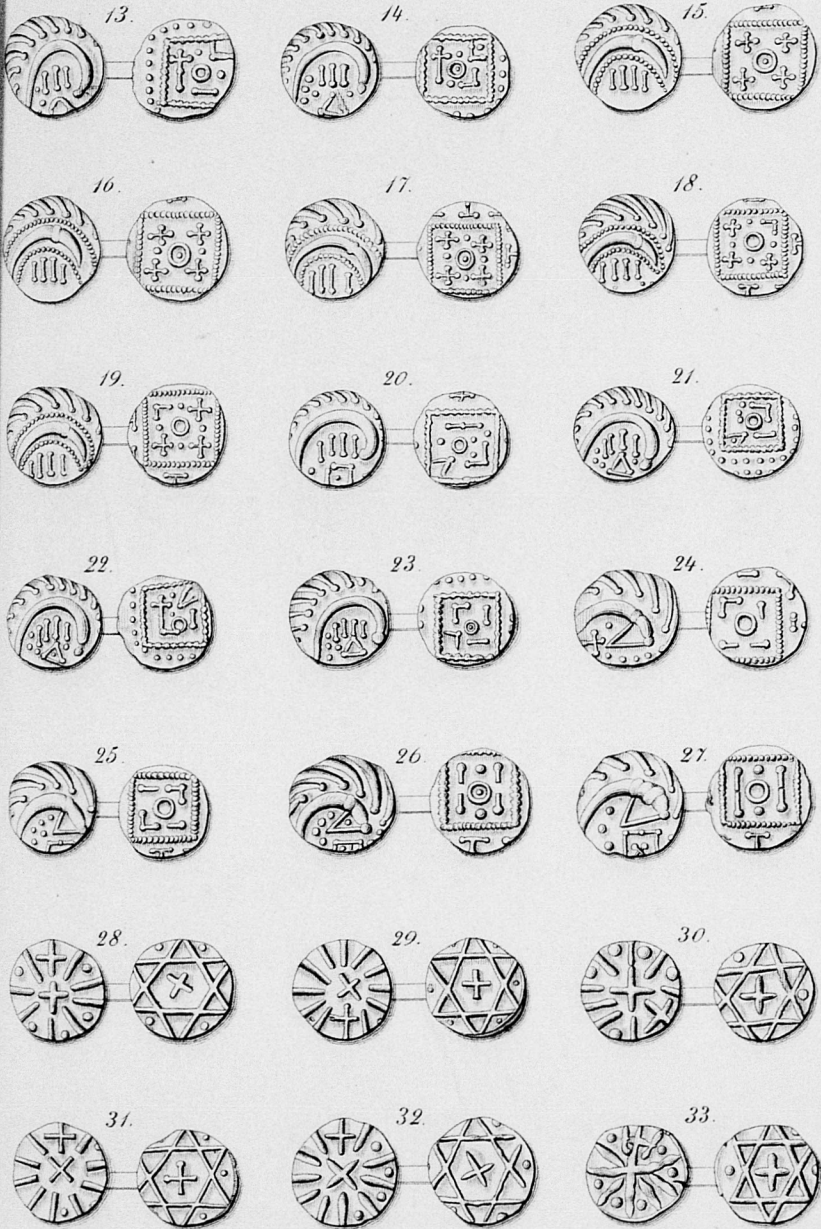
PLATE 5

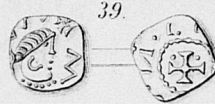
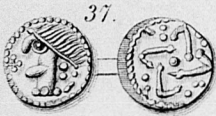
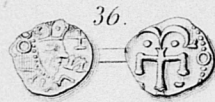
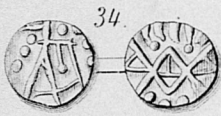
Franeker 1868.

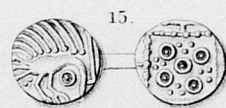
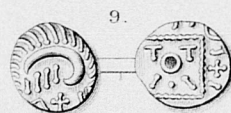
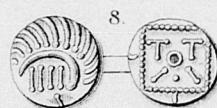
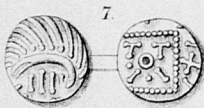
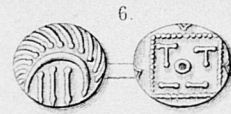
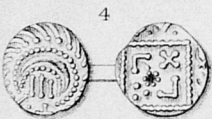
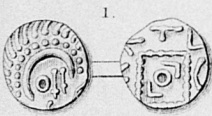

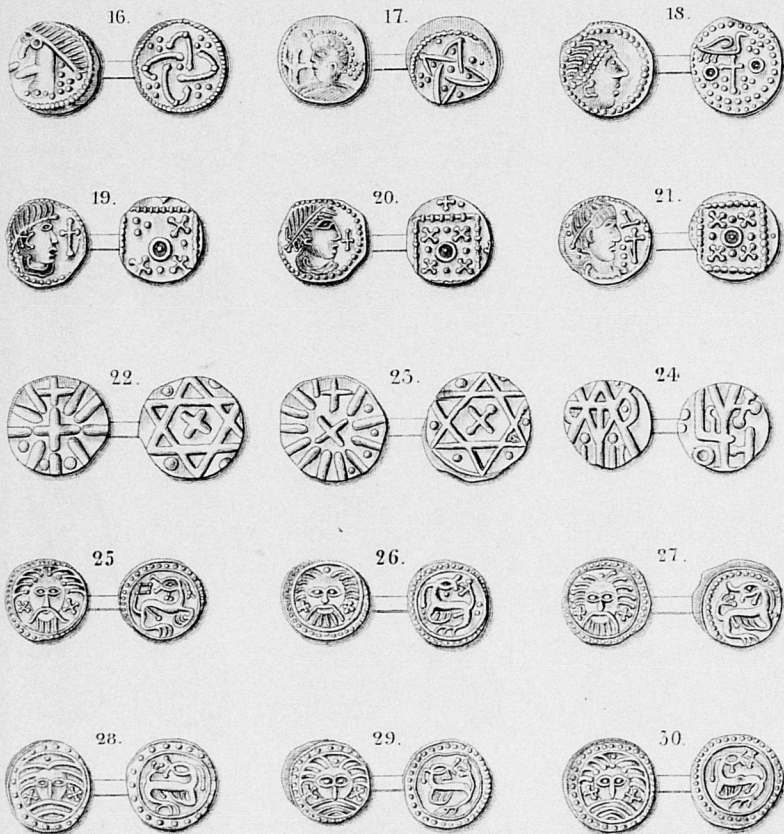

Hallum 1866.

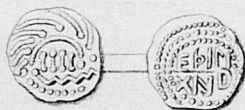

Terwispel 1865.

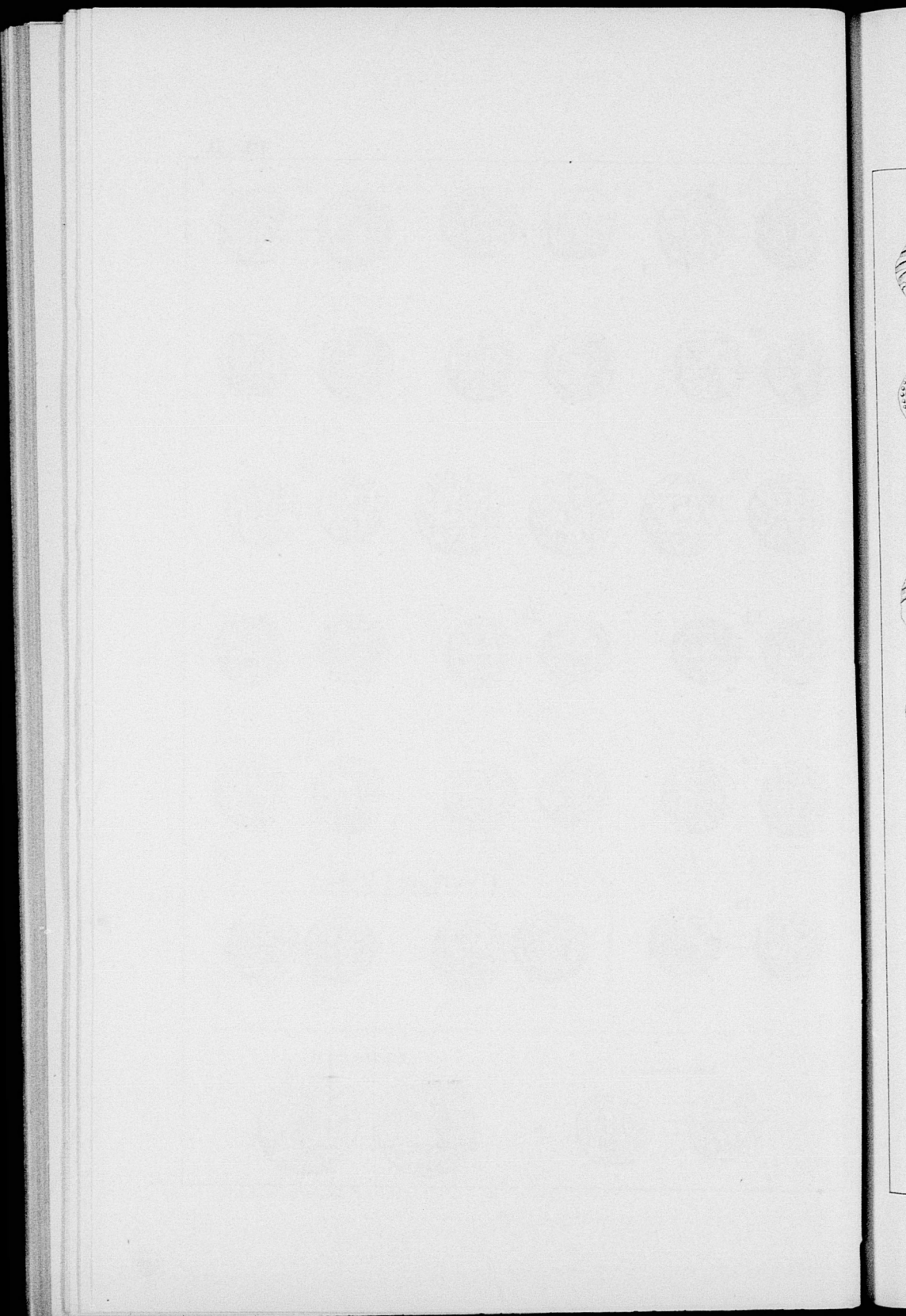

Ethilberht 1.

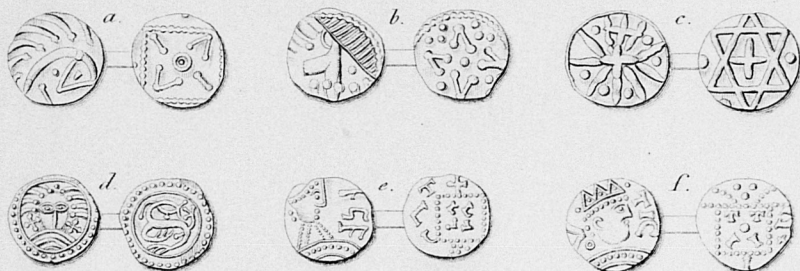

Ethilberht II.

Dorestate. — Duurstede.

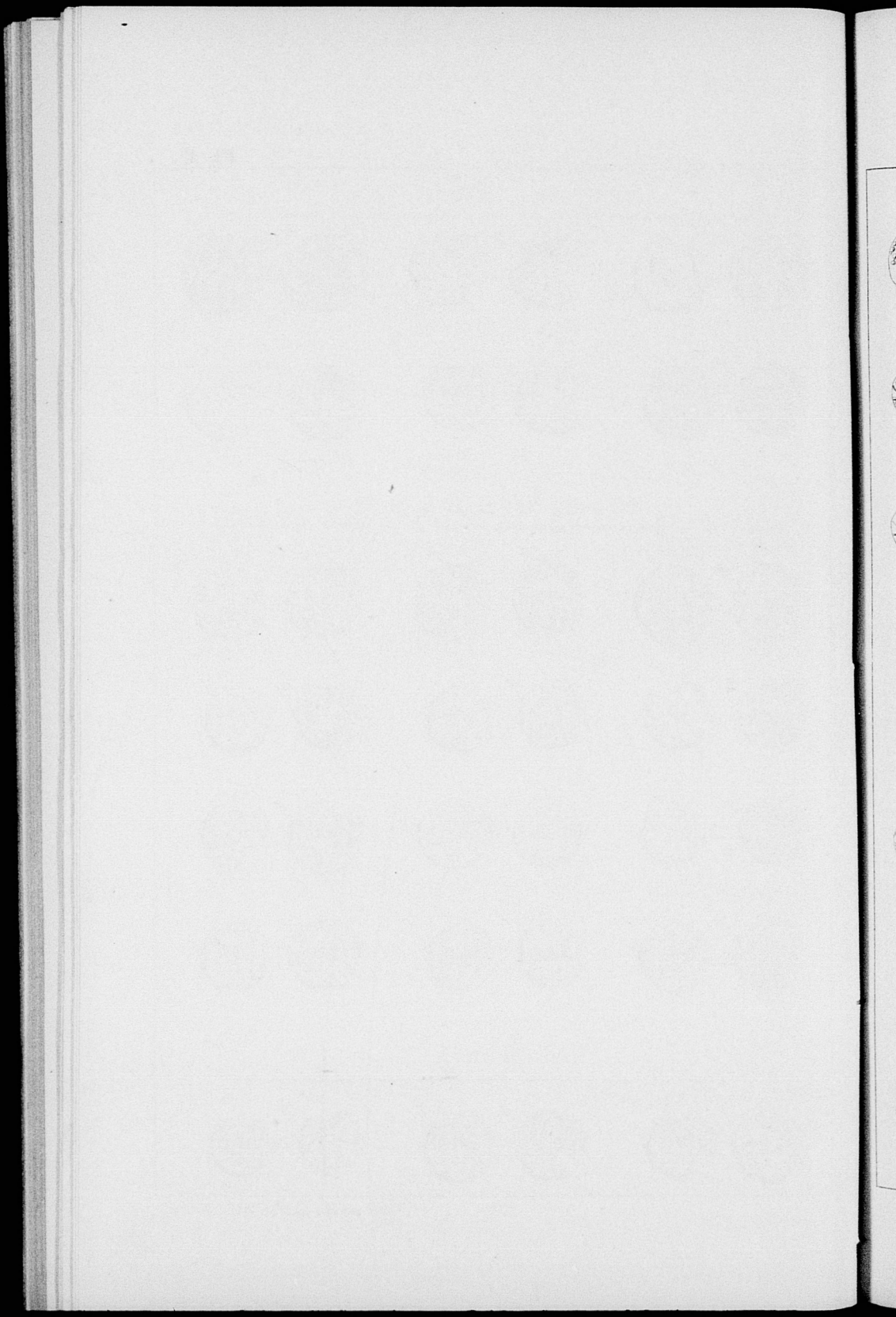

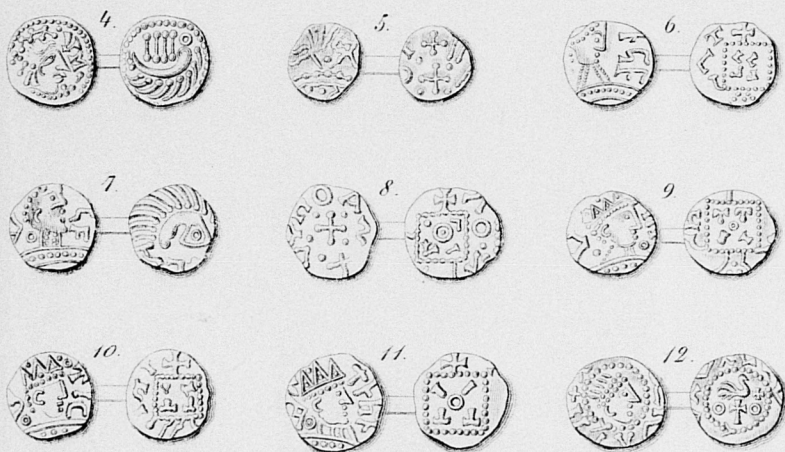
Cabinet Roijal de la Haije.

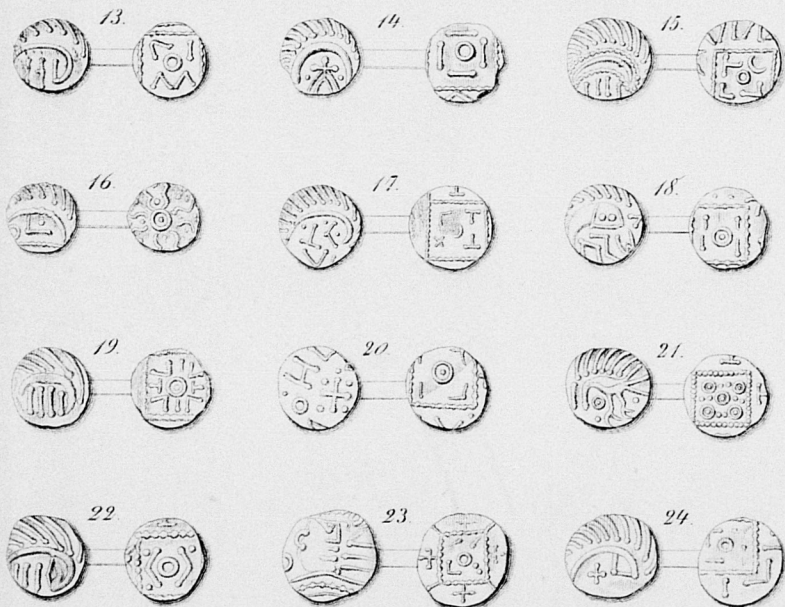
Domburg.

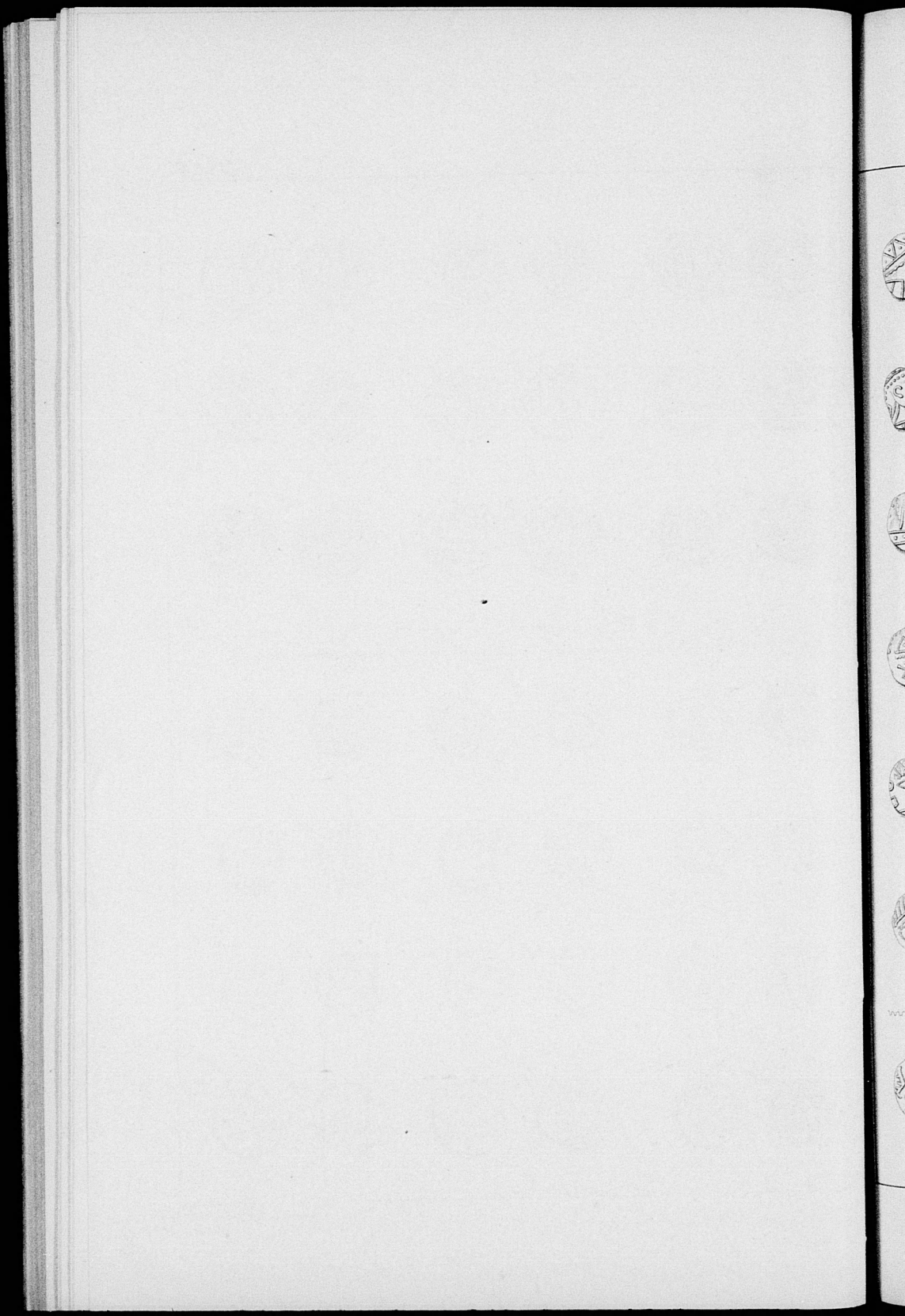

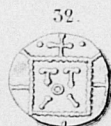
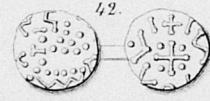
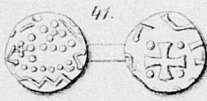
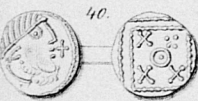
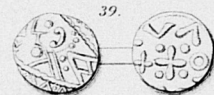
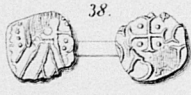
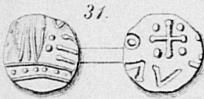
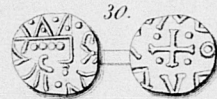
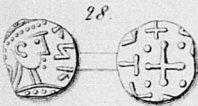
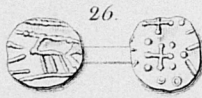
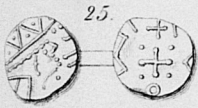

Domburg Inédits.

Hallum Inédits.

6.1832 4.

